

2013

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԱՂԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԱՐԲՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՀՐԶԱՆ

Ը. ՏԱՐԻ 1934

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԱՂԵՄ

Ս. ՍԱՀԱԿ ԵՒ Ս. ՄԵՍՐՈՊ(*)

Դժուարին է քանի մը տողերով պատկերացնել կամ նկարել այս երկու մեծ գեմբերն, որոնց վրայ ամէն տարի նոր նոր ճառագայթներ կ'աւելնան՝ զանոնք զեղեցկապէս այլակերպելու չափ։ Սակայն և այնպէս՝ որքան ալ ժամանակը հեռացնէ զանոնք մեզմէ, միշտ միեւնոյն ընտանի թերափներն են անոնք մեր սրտին պաշտելութեանը մէջ, ու հիմա՝ իրենց տօնին յիշատակովը հպարտացած՝ ուժգին բաբախումներով կ'ողջունենք զիրենք։

Իրենց կեանքն ու զործը ազգայնութեան մը զերագանց արտափայլումն ունեցաւ. իրենց կը պարտինք մեր դպրութեան ամենէն պերճախօս էջերը. իրենք եղան մայրենի եկեղեցւոյն կրկնակ սիւներն՝ Յաջումն ու Բողոք՝ հաստատութիւնն ու զօրութիւնը։ Մէկը հայրապետական աթոռի՝ միւսը նահապետական արօրի մը մօտ ծնած, ահ, ինչպէս յաջողեցան վերանալ հաւասար բարձրութեան մը՝ ուր Սինայի մը չափ որոտում կայ և Թաբորի մը չափ սքանչացում։

Գաղտնիքն ա՛յն է որ երբեմն երկուքն ալ տա՛ք տա՛ք արցունքներով իրարու հետ լացին, հո՛ւր հո՛ւր երագներով մէկտեղ հմայեցին, սո՛ւրբ սո՛ւրբ մրմունջներով մէկտեղ աղօթեցին. և ինչո՞ւ այս ամէնը. — որպէս զի Աստուած իայելէն խօսի. որպէս զի օտար լեզուներու (յունարէն և ասորերէն) խրդուրտիւնէն թմրած՝ չորս հարիւր տարիներէ ի վեր Աւետարանին ծառայող ժողովուրդը Աստուծոյ տաճարէն դուրս չելնէ ա՛յնպէս՝ ինչպէս իր նախնիքը կ'ելնէին Արմաւիրի սօսիներուն անտառէն, սօսափին ու սարսափ տանելով իրենց հետ քան թէ սիրոյ երկնային ազդում մը. որպէս զի Լուսաւորչի զաւակները հողեկան զմայլումով ողջունէին Յաւիտեանականին մէկ նոր Յայտնութիւնն ալ՝ հայեցի բառերով ու շեշտերով, ու անոնց համար նորագոյն Ուխտի մը չափ արժէք ունենար այն։ Ա՛յ այնուհետև թերևս օտարոտի բան մը պիտի չունենար Աստուած։

Այս խորհուրդով և համոզումով մեծ ընտանիքին զոհարար այդ հայրերն,

(*) Սրտագգած զմայլումով կը զարգարենք «Սիոն»ի ներկայ թիւին մուտքը հոգեւոյս Տ. եղիշէ Գուրեան Ս. Պատրիարքի այս գրութեամբը, զոր Ն. Ա. Կիւ վարդապետ, գրած էր իբր քառասնեակ մը տարիներ առաջ, Արմաշու Դպրեվանոց կրօնաթերթ **Մատախ**ի համար, եւ որ, մերձ կիսադարեան հեռուորթեան մը խորէն, այժմ տեսակ մը ոգեկոչութիւնը կը լինի մեր գրականութեան այս մեծ տօնին առթիւ. իր ամբիժ յիշատակին եւս։

հայ գրիմասքաներ, իրենց զրջին արանիներն իրարու շփելով՝ կրօնքի սրբազան կրակը անգամ մ'ալ վառեցին, ու անոր լոյսէն շլացած՝ իրաւունք ունեցան ա'յնպէս երեւելու, ինչպէս կը նկարագրէ զիրենք մօտէն դիտող երջանիկներէն մին (Կորին) « ո՛չ այնպէս զուարճանայր Մովսէս յէջս Սինէական լերին » : — Ի՛նչ անպատու մանդութիւն ամենուն սրտէն կը յորդէր, երբ երկնատուր հանձարներուն դիւթութեամբը « Մովսէսը մարգարէական դասով, Պօղոսը առաքելական զունդով հայաբարբառ և հայերէնախօս եղան » :

Այս զեղեցիկ յաջողութեան արդիւնքը տակաւին նոյն այն բերկրանքով կը համակէ զմեզ, ամէնքս ալ փորձն առած ենք այդ զերագոյն վայելքին . Գրի դիւտն ու Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը մոզական արուեստն եղաւ այդ երկու Մեծ հոգիներուն :

Հոս պահ մը կանդ առնենք սակայն, և երկու կարևոր կէտերու վրայ դարձնենք մեր ուշադրութիւնը :

Նախ՝ չկարծենք թէ իրարմէ անբաժան յիշատակուող այս երկու անձնաւորութիւններն՝ պիտի կարենային առանձին մնալով օգտակար ըլլալ ա'յնպէս՝ ինչպէս կը զնահատենք այսօր իրենց մատուցած ծառայութիւնը :

Պէտք է խոստովանիլ թէ առանց Մեսրոպի՝ զուցէ Սահակ իր տոհմին բոլոր ազնուականութեամբը, իր հայրապետական պաշտօնին բովանդակ պատկառանքովը, մշակուած մտքին լայն սաւառնումներովը, անբիծ հոգիին ջերմ խանդաղատանքովը, չկարենար նորանշան լոյս մը սփռել իր դարուն վրայ . այլ՝ իր քնիւկին համեմատ՝ Վաղարշապատի եկեղեցւոյն սեղանին վրայ ծալուած « Բենեդիկտիոն » փռչիւններու մէջ թողլով՝ իր պարկեշտ մարմինը հանգչեցնէր օր մը Աշտիշատի հոգին տակ : Այն ատեն իր հօրմէն, Ս. Ներսէսէն, սա տարբերութեամբ միայն ապրած պիտի ըլլար որ, ժողովուրդին ճակատագրին առջև հայրը միշտ Գեբաղի կողմը դարձաւ, իսկ տղան Գարիղինին . նա իր արդար զայրոյթներուն մէջ անէծք ունէր, սա իր արցունքներուն մէջ օրհնութիւն : Այո՛, առանց Մեսրոպի՝ հայ դպրութեան ընձեռած բարիքէն կէս բաժին մ'ուսննալու փառքը պիտի պակսէր Սահակին :

Միւս կողմէ, առանց Սահակի՝ Մեսրոպն ալ իր « անլոյս արդելանքի » բովանդակ հայեցողութեամբը, « աշխարհական կարգերու » բոլոր հմտութեամբը, անկեքիլի կամքին պինդ մաքառումներովը, տրտում հոգերուն անվերջ ցաւերովը՝ զուցէ առ առաւելն պարզ կրօնաւորի մը անուշ բուրումը ծաւալէր մեր պատմութեան քանի մը թափթփած թերթերուն մէջ, ու ինքը՝ քնալակն քարին վրայ թողլով զիրն ու զրոցը, իր կենդանութեան « զեանատարած անկողինը » տանէր փռէր Օշականի մութ քնարանին խորը :

Երկուքն ալ, որ հիմա ա'յնքան խորին հիացումով կը թրթռացնեն մեր գիտակցութեան ձայնը ու երախտապարտ զգացումներու բուռն արտայայտութիւններ կը խլեն մեզմէ, երկուքն ալ, առանց իրարու, հասարակ մահկանացուի մը կեանքը ապրած պիտի ըլլային . թերևս իրենց նմաններ շատ պիտի գտնէինք, հիմա որ միայն իրարու նման են, և աննման ուրիշներու :

Յիշե՛նք Սահակի անձն ու պաշտօնը ներկայացնող պատմական նշանաւոր պարագայ մը : Միտք բերենք ուրեմն այն անմխիթար սուգը, որով համակուած՝ իր դժբախտ հօտի տխուր վիճակին ու մեծամեծներու անմխիտ խորհուրդին հա-

մար, շատ մը օրեր իր խուցը քաշուած լացաւ ու հեծկտաց, յետոյ իր շուրջը զոռացող անիրաւներուն տեղի տալով՝ իջաւ այն աթոռէն, զոր փառասէր երէցներ կամ կնասէր ասորիներ բռնակալեցին։ Եթէ ամէնն ա՛յս ըլլար, զուցէ իրաւունք պիտի ունենայինք — իր արցունքները չմոռնալով հանդերձ — տարտամ գաղափար մը շինելու իր մեծութեանը վրայ։

Յիշե՛նք նաև Մեսրոպի կեանքէն պատմական իրողութիւն մը։ Ինքն աշխարհայինն ու զործնականը թողած, առանց մեծ պատճառի, կը հեռանայ վեհաշուք հաստատութեան մը յարկէն և աւագ պաշտօնէ մը, երթալ խառնուելու համար «ի կարգ միայնակեցաց», լկելու համար իր մարմինը քաղցով ու ծարաւով, անքուն հսկումներով զոհելու համար զիշերներու հանգիստը։ Եթէ ամէնն ա՛յս ըլլար, զուցէ իրաւունք պիտի ունենայինք — իր բարեպաշտ հոգին մեծարելով հանդերձ — թեթեւ գաղափար մը կազմելու իր ամբողջ հանճարին վրայ։

Ինչ որ ալ ըլլար ուրեմն, երկուքն ալ Մեծ տիտղոսին անարժան պիտի մնային, եթէ Պարթեւ ազնուականն ու Տարօնի զիւղացին Աւետարանի բեմին առջև իրարու չհանդիպէին, և իրարու չզործակցէին ա՛յն չքնաղ արուեստովն՝ որով Տիրի մեհեանին բոլոր ճարտարութիւնը Տիրոջ տաճարին մէջ փոխադրեցին։

Երկրորդ կէտը՝ որուն մտադիր պէտք է ըլլալ՝ ո՛չ այնչափ Աստուածաշունչի քարգմանութեան զործն է, որչափ այն լեզուն՝ որով թարգմանեցին գայն Սահակ և Մեսրոպ։ Ստո՞յգ է արդեօք ոմանց կարծիքը, թէ այդ լեզուն առաջին օրէն անխմանալի մնացած ըլլայ նոյն իսկ Ե. դարուն մէջ ապրող հայերուն, ինչպէս հիմա։ Ո՛չ մէկ ապացոյց կարելի չէ գտնել այդպիսի ենթադրութեան մը հաստատութիւն տալու համար։ Բայց եթէ հակառակն եղած ըլլար, այդ մեծ վարդապետներն իրենց համբաւէն ու հրապոյրէն շատ բան պէտք էր որ տուէին, եթէ իրօք չկրցան հասկնալ որ ժողովուրդին կրօնական զարգացումը իր մայրենի լեզուին բնական բացատրութիւններովը միայն կրնար իրականութիւն դառնել։ Սակայն աւելորդ է տարակուսիլ. ա՛յդ իսկ էր «երկուց հաւասարելոց» իղձն ու նպատակը։ Այդ թարգմանութեան լեզուն արուեստ ունէր, բայց ո՛չ հրեք արուեստակութիւն։ Գուցէ շատ ետքը ձախող քայլեր առնուէին անոնց կողմէն՝ որոնցմէ մին համարձակեցաւ զրելու թէ «մեր արուեստին անտեղեակ էին Սահակ և Մեսրոպ»։

Աղեքսանդրիոյ ճեմարանական մակացութեանց վրայ պարծող ու մեծ թարգմանիչներէն զեր ի վերոյ ներկայանալու յաւակնութիւն ունեցող այդ ծածկանուն զիտնականը, ո՛վ որ ալ ըլլայ, (հաւանաբար Սիւնեացի դպրոցին վերաբերող մը) թէ՛ ինքն ու թէ՛ իրեն տեսութիւններովն անած միտքերն՝ Աստուծոյ խօսքը ժողովուրդին ամէն դասակարգին յարմար ու հասկնալի զործելէ զուցէ շատ հեռանային. սեթեթեալ ու խառնակ լեզուի մը յօդուածոյ ձևերուն տակ՝ անոնց ձեռքով թարգմանուած Ս. Գիրք մը նոյն օրին պէտք կրնար ունենալ նոր թարգմանիչներու։ Իսկ Սահակ և Մեսրոպ, ընդհակառակն, խօսուն լեզուին համակ պարզութեամբը — շատ քիչ բացառութեամբ թերեւ — ի գլուխ հանեցին իրենց հսկայ ձեռնարկութիւնը, հին թարգմանիչներու հարիւրամեայ դպրոցին աւանդական ուղղութեանը հետեւելով։

Իսկ հիմա՞, զո՞հ կրնա՞ն ըլլալ Սահակ և Մեսրոպ քանի որ այդ լեզուն ա՛լ խուժդուժ բան մը դարձեր է հայ ականջներու, և զօղանջող պղնձի մը պէս

կը հնչէ այն. ալ դադրեցա՞ւ ուրեմն իրենց պաշտօնը. — բայց ինչո՞ւ մոայլ ստուեր մը կը սահի անոնց դէմքին վրայէն: Մի՛, մի՛ խռովիք դուք, ո՛վ պատուական զուլաներ, ո՛չ մէկը կրնայ կապտել ձեր ճակտին շողերը՝ որոնք ամէն տարի պէ՛տք է որ աւելնան. վասն զի դուք բնականն ու իրականը զործեցիք. այսուհետեւ ձեզի հաւատարմութեամբ հետեւողներուն ու ձեր փառքին նախանձաւորներուն կը մնայ, Ձեր ու իրենց սիրած եկեղեցիին պէտքերուն համաձայն մտածել, ինչպէս դուք ըրիք. ա՛յն է՝ ժողովուրդին ընտանի ընել կենդանի Գիրքը, Աստուծոյ զիտութեան աղբիւրները բանալ ամենուն, մէկ խօսքով՝ շարունակել ձեր զործը, առանց մատնելու զայն մոռացութեան, ու անխախտ գարեբուն հնչեցնել ձեր անունը — ՍՍՀԱԿ ԵՒ ՄԵՍՐՈՊ:

Ե. Վ. ԳՈՒՐԵԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐԲ

Գ.

Բայց միթէ՞ տար համար պարտի՞նք Ս. Գիրքը նկատել մատեան մը՝ զոր աստուածային Հոգին ուղղակի թելադրած է զայն խմբագրող մարդոց: Յաճախ այս լամաստով ըմբռնուած է «Ամենայն գիրք աստուածաշունչ» խօսքը, և կարծուած է թէ կարելի է Ս. Գիրքը նկատել հաւաքում մը երկինքէն ինկած պատգամներու, զորս անոր հեղինակները արձանագրած են միայն: Բայց Սուրբ Գիրքը ինքն իսկ չ'արտօներ այդպիսի իմացում մը:

Հին Կտակարանի մատենագիրները, երբ ժողովուրդին պատմութիւնը կ'աւանդեն, կը յիշեն յաճախ աղբիւրները՝ ուսկից կը քաղեն իրենց յառաջ բերած իրողութիւնները. անոնք աւելի հին գրուածքներ են քան իրենցները, և մենք ոչ մէկ իրաւունք չունինք ասոնց վրայ տարածելու գաղափարը ուղղակի ներշնչումին՝ զոր պիտի մտածէինք վերագրել Ս. Գրքի մատենագրին: — Նոր Կտակարանին մէջ, չորս Աւետարանիչներէն մին, Ղուկաս, մեզի կը յայտարարէ թէ ինք իր Աւետարանը գրած է Փրկչին պատմութեան մասին ձեռք բե-

րած բոլոր տեղեկութիւնները հաւաքելէն վերջը. միթէ իրաւունք պիտի ունենայինք բացարձակ ներշնչումին պարզեր տարածելու այն զանազան անձերուն ևս վրայ, որոնցմէ օգտուած էր նա:

Աւելին կայ. երբեմն միւսոյն իրողութեան զուգահեռական պատմուածքները, որոնք աստուածաշնչական տարրեր գիրքերու մէջ կը բովանդակուին, իրարու հետ բոլորովին չեն համաձայնիր. այս պարտական կը ներկայանայ նոյն իսկ մեր աւետարանական պատմուածքներուն մէջ: Այս տարրերութիւնները ոչ մէկ կարեւորութիւն չունին, եթէ Ս. Գիրքը նկատենք իրրեւ գիրք մը, որ սահմանուած է մեզի ծանօթացնելու Աստուծոյ զործը մարդկութեան փրկութեանը համար. բայց անոնք մեզի այնքան վճռական կը թուին, որ կը միտինք մտածելու թէ արդեօք աստուածային Հոգին երբեմն երբեմն հակասած է ինքն իրեն:

Նոր Կտակարանին մէջ Հինէն հոյ՛ մը մէջբերումներ կան, ու քրիստոնեայ մատենագիրն իր այդ մէջբերած հատուածներուն ընծայուած իմաստը միշտ ճշգրիտ համաձայն չէ իմաստին՝ զոր այդ հատուածը ունէր երբայական բնագրին մէջ: Այս տարրերութիւնը երբեմն անկէջ յառաջ կու գայ որ Նոր Կտակարանին հեղինակները յաճախ կը յիշեն Հինը, յոյն թարգմանութեան համեմատ, որ Աղեքսանդրիա կա-

տարուեցաւ և Եօթանասնից կ'ըսուի, և որ յաճախագոյնս կը տարբերի երբայական բնագրին բուն իմաստէն: Ուրիշ անգամներ, առաքեալները կը թուին պարզապէս ի յիշողութենէ մէջընկերումներ ընել: Նմանօրինակ իրողութիւններ անհասկնալի պիտի ըլլային եթէ, այս բոլոր պարագաներուն մէջ, Սուրբ Հոգին ըլլար մէջընկերողը: Ի՞նչպէս անիկա անճշգրտութիւններ պիտի ընէր:

Վերջապէս, անկարելի է ուրանալ սրբազան մատենագիրներուն մէջ մարդկային յոյզերու և զգացումներու իրակոնութիւնը: Անշուշտ Սուրբ Հոգին կ'իշխէ անոնց հոգւոյն շարժումներուն վրայ, բայց ատոր համար այդ շարժումները չեն դադրի պատկանելէ այն անձին որ կ'արտայայտէ զանոնք: Եթէ արդարեւ զանազանութիւն մը կայ եղանակին մէջ որով կ'ըմբռնեն և կը ներկայացնեն աստուածային փրկութեան խորհուրդը, ուսկի՞ց է այս, եթէ ոչ անկէջ որ անոնցմէ իւրաքանչիւրը անցեալ մ'ունի որ զինքը ընդունակ կ'ընէ այդ փրկութիւնը ըմբռնելու աւելի այս կամ այն կերպով: Այս իրողութիւնը չի տարամերժեր Հոգիին յայտնագործող ազդեցութիւնը, բայց կը ցուցնէ թէ պէտք է զայն հասկնալ այնպէս մը որ աւելորդ չդարձնէ սրբազան մատենագրին անձնական փորձառութեանց գործակցութիւնը իր կրօնական իմացումին կազմութեան մէջ: Հին կտակարանին և Նորին միջև կան զեռ տարբերութիւններ, որոնք արդիւնք են աստուածային յայտնութեան յառաջդիմական բնութեան: Այսպէս երբ կարգ մը Սաղմոսներու հեղինակները կ'անիծեն իրենց անձնական թշնամիները կամ իսրայէլեան ժողովուրդին թշնամիները, կը մեկնին իւրենց եղած յայտնութեան սա սկզբունքէն. «Ակն ընդ ալան, ատամն ընդ ատաման»: Բայց երբ յայտնութիւնը քայլ մը ևս կ'առնու և սէրը կը յաղթէ օրէնքին, աստուածային Հոգիին ձայնարանները ալ չեն կրնար այդ կերպով խօսիլ, ու ներողութեան չեղտերը արդար փոխարինումի կոչերուն տեղը կ'անցնին: Այսպիսի պարագաներու մէջ, բացարձակ ներշնչումի կողմնակիցը պարտաւորուած է ընդունիլ, առ նուազն, թէ Սուրբ Հոգին պահ մը քողարկած է իր լոյսը, համակերպելու համար պարզապէս անկատարութեան վիճակին հնազոյն այն

զարերուն, որոնց համար էր որ կը ներշնչէր սրբազան հեղինակը:

Այս բոլոր պատճառներով, մենք չենք կրնար Սուրբ Գիրքը համարել, իբրեւ մէկ ծայրէն մինչև միւս ծայրը աստուածային անմիջական յայտնութիւնը հաւասար չափով յառաջ բերող մատեան մը: Ինչպէս ըսինք, անիկա է ոչ թէ նոյն ինքն յայտնութիւնը, այլ յիշատակարանը այն յայտնութիւններուն, զորս Աստուած տուած է փրկութեան պատմութեան ընթացքին մէջ:

Սուրբ Գիրքին մէջ մասեր կան որոնք ուղղակի այս յայտնութիւնները կը վերարտադրեն. այսպէս են այն բազմաթիւ հատուածները, որ սրբազան մատենագիրը աստուածային հաղորդութիւնը ընդունելէ վերջ ինքն իսկ կը յայտարարէ թէ Ամենակալին իրեն ըսածն է որ կը յայտնէ ինքը: Այսպէս կ'ընեն յաճախ մարգարէները. այսպէս կ'ընէ նաև Պօղոս ալ, երբ կը ներկայացնէ իր Աւետարանը, որուն ծանօթութիւնը նոյն ինքն Բրիտանոսէ՝ էր ընդունած, կամ երբ մասնաւոր իրողութիւն մը կ'աւանդէ, այնպէս ինչպէս ընդունած էր Տիրոջմէն (Գաղ. Ա. 11-12, Ա. Կորնթ. ԺԱ. 23, Ա. Կորնթ. Բ. 13): Ուրիշ մասեր ալ կան, որոնց մէջ յայտնութիւնը կատարող գործին և աստուածայնչական բնագրին բառ առ բառ պարունակութեան միջև եղած յարաբերութիւնը նուազ ուղիղ է: Այսպէս պատմական այն հատուածներուն մէջ որոնք առնուած են կամ ազգային աւանդութենէ, կամ առաքելական պատմութեան իշխանութենէ, և կամ իրողութիւններուն հին ականատես մէկ վկայէն: Յայտնութիւնը նոյն տեղն աւելի կը շօշափէ ա՛յն տեսակէտը որով մեզի կը ներկայանան իրողութիւնները: Վառնի Ս. Հոգին, ընդհանրապէս, ոչ թէ պատմութիւնը կը յայտնէ, այլ կը քողարկերձէ անոր իմաստը, ու մատենագրին առիթ կուտայ զայն նկատելու և վերարտադրելու իր ճշմարիտ լոյսին տակ: Զօր օրինակ, երբ Հին կտակարանի պատմիչները դատում մը կ'արտասանեն պատահարներուն և մարդերուն վրայ, ո՛չ ապաքէն կարծես թէ իրենց ձեռքին մէջ ունին աստուածային կշիռքը: Կամ երբ աւետարանիչներէն իւրաքանչիւրը Յիսուս

Քրիստոսի փառքին երեսներէն մին կը ներկայացնէ, ո՛չ ապաքին մատով կը շօշափենք կարծես մեր Տէրոջը խոստումը նոյն իսկ թէ «Յորժամ եկեսցէ Հոգին ճշմարտութեան . . . նա զիս փառաւորեացէ (ի ձեզ)»: Ի՞նչ փոյթ, եթէ, նոյն ատեն, մատենագիրը իր պատմութեան մէջ մանրամասնութեան անճշգոյսութիւն մը կը գործէ, զոր օրինակ երկու կոյրեր կամ այսահարներ կը դնէ հոն ուր միւս պատմութիւնները միայն մէկ կը յիշեն: Միթէ Յիսուս ատոր համար նուա՞ղ է աշխարհի լոյսը և կեանքի ու մեր հոգիներուն հացը: Հատուածներ ևս կան որոնք կ'արտայայտեն ոչ այնքան նոր յայտնութիւն մը՝ որքան նախնադոյն յայտնութիւններու միջոցաւ հեղինակին մէջ յառաջ եկած զգացումները կամ թելադրուած խորհրդածութիւնները: Մարգարէները Հոգւոյն միջոցաւ իրենց սրտին մէջ կազմուած աստուածային խօսքը արտասանելէ վերջ, յաճախ դայն կ'ընեն բնարան ընդլայնումի մը և մեկնակէտ գործնական կիրարկումներու, ուղղութեամբ միեւնոյն Հոգիին որ բուն յայտնութիւնը տուած է իրենց: Սաղմոսներուն մէջ (ոչ-մարգարէականներուն), Առակաց, Յօրի, Ժողովողի մէջ կը գտնենք ոչ թէ ժամանակակից յայտնութեան մը արտայայտումը, այլ պտուղը նախնեթաց յայտնութիւններու, զորս իւրացուցած է իտայէիան հասարակութեան անդամ մը, և զորս կը վերարտադրէ մերթ ողբական երգերու կամ երախտագիտական օրհներգի, մերթ խոկումներու և իր ժողովուրդին կեանքն ու մտածմունքը ուղղելու սահմանուած վճիռներու ձևին տակ:

Նմանօրինակ գնահատութիւն մը կարելի է ընել նոր կտակարանի այն գլխաւորուն մասին, որոնք հեղինակի կողմէ առաքելական չեն, բայց առաքելական են իրենց ոգիովը, ինչպէս Յակովբու և Յուդայի թուղթերը: Այս գրուածքներուն հեղինակները, առաքելոց գործակիցներն ըլլալով, Քրիստոսի անձին ու գործին մասին առաքելայնորուն տրուած ընդհանուր յայտնութենէն կը մեկնին, և իրենց անձնական փորձառութիւններուն հեղինակութեամբն ու լոյսերովը կը վերարտադրեն դայն: Այս կարգի գրուածքները կրնան նկատուիլ իբրեւ անցման գիծ ընդ մէջ բուն

առաքելական կոչուած այն գրուածքներուն որոնք նոր կտակարանին կորիզը կը կազմեն, և անոնց՝ որոնցմէ կը կազմուի յաջորդ դարերու քրիստոնէական գրականութիւնը:

Հակառակ աստուածաշնչական գրուածքներու միջև եղած այս տարբերութիւններուն, պէտք է ուշադիր ըլլալ ճշգրիտ ճանշնալու համար յոյժ որոշ այն սահմանադրութիւնը որ դանոնք կը բաժնէ՝ իրենց ամբողջութեանը մէջ՝ հրէական կամ քրիստոնէական միւս գործերէն: Առանց ուղեւու հոս տեսարանութիւն մը ներկայացնել ներշնչումի իրողութեան վրայ, պիտի փորձենք սակայն դադափար մը տալ այն որոշիչ հանգամանքներուն մասին, որոնք աստուածաշնչական գրուածքները բոլորովին առանձինն և աստուածային մասնաւոր կնիքով մը զրոյմուած ամբողջութիւն մը կ'ընեն:

1. Աստուածաշնչական գրուածքները որոշ կերպով կը բղխին ընդհանրապէս այն զարաշրջանէն՝ ուր պատրաստուեցաւ աստուածային փրկութիւնը, ինչպէս նաեւ այն դարաշրջանէն ուր կատարուեցաւ նոյն փրկութիւնը. հետեւաբար այն երկու դարաշրջաններէն, որոնց մէջ տեղի ունեցան պատրաստողական յայտնութիւնները և վերջնական յայտնութիւնները: Աստուածաշնչական գրուածքները այսպէս Աստուծոյ առ մարդն յայտնութեան ամենէն անմիջական յիշատակարաններն են: Անշուշտ անհրաժեշտ է որ ասկէջ վերջը ամէն մարդ իւրացնէ այս առաջին յայտնութիւնը. «Աստուած Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, կ'ըսէ Պօղոս առ Եփեսացիս, հայրն փառաց, տացէ ձեզ զհոգին իմաստութեան և յայտնութեան, գիտութեամբն իւրով, լուսաւոր առնել զաչս սրտից ձերոց, առ ի գիտելոյ» (Եփես. Ա. 17): Բայց ասիկա երկրորդական յայտնութիւն մըն է միայն բաղդատմամբ այն նախնական յայտնութեան, որ աստուածային գործիչներուն միջոցաւ տրուած էր աշխարհի, և որ Ս. Գրքին շնորհիւ պահուեցաւ մեզի համար: Այս վերջին յայտնութիւնը այն միջոցն է որուն շնորհիւ կը գործադրուի այն առաջինը, ինչպէս որ պատկերի մը բազմապա-

տիկ լուսանկարները ամէնքն ալ կ'առնուին այն նախատալանով, որ հանուած է իսկականին վրայէն . . . :

Անշուշտ կարելի է վիճիլ աստուածաշնչական գիրքերէն մէկին կամ միւսին ծագումին վրայ, և խնդիր ընել թէ անոր խմբագրութիւնը մարդարէներու կամ առաքեալներու ժամանակին կը վերաբերի՝ իրապէս: Բայց ամբողջին գալով, հարցը չի կրնար բնաւ կասկածի տակ դրուիլ: Ու երբ մարդարէական կամ առաքելական խմբագրութեան իրողութիւնը նոյն ինքն գիրքէն չի հաստատուիր ուղղակի, Եկեղեցիին համար լուրջ ուսումնասիրութեան առարկայ մ'է այդ, որմէ չի կրնար ձեռնթափ մնալ այսօր, իր զոյլութեան առաջին ժամանակներուն մէջ բրած չլլալուն համար:

2. Աստուածաշնչական վաւերագրութիւնը այս առաջին հանգամանքին, — իրենց ծագումը աստուածային յայտնութեանց զարաշրջանին մէջ եղած լինելուն — սերտիւ կը յարի երկրորդ մըն ալ, անոնց ներշնչութիւնը: Աստուած մարդը սակեղծեց իրեն նման, ու նոյն ատեն իրեն վերապահեց ներքնապէս և արտաքնապէս անոր հետ հաղորդակցելու միջոցները: Նա որ «Հայր ամենայն հոգեւոյ և մարմնոյ» կը կոչէ ինքզինքը, չէր կրնար արգիլել սրբաբառ իրեն մերձեցումը անոնց զորս կ'ուզէր իր որդիներն ընել: Երբ ուրեմն պատմութեան ընթացքին մէջ կը հնչէ մին այն ժամերէն, ուր Աստուած կ'առաջադրէ նոր մղում մը զրոյմէլ իր դաստիարակչական ու փրկագործական գործին վրայ, ուղղակի յարաբերութեան կը մտնէ այն մարդուն հետ, զոր ամենէն աւելի ընդունակ կը դատի այս յառաջդիմութեան գործիքն ըլլալու, և անոր կը յայտնէ իր խորհուրդը: Այն ատեն Աստուծոյ և այդ մարդուն մտքին միջեւ կը կապուի անմիջական հըպոս մը, որուն կերպը թերեւ անհասկընալի է մեղի, բայց որուն իրականութեան մասին վերեւ յիշատակուած իրողութիւնները այլ ևս կասկածի տեղի չեն թողուր: Աստուծոյ ներկայութեան հետ այդ ուղղակի հպումը անմիջապէս կ'արտադրէ խորունկ ցնցում մը անոր մէջ որ առարկայ կը լինի այդ հպումին, ու մարդուն ոգւոյն աստուածային Հոգիէն ընդունած այդ թըր-

թաացումն է որ հնագոյն ժամանակներէն ի վեր կոչուած է ներշնչութիւն: Անիկա ամենէն աւելի ներոյժ սաստկութեամբ զգալի կ'ըլլայ յայտնութեան անմիջական ընդունողին մէջ, բայց զօրութեան նուազագոյն աստիճանով կը ծաւալի նաեւ ամէն անոնց մէջ, որոնք իր բերնէն կ'ընդունին աստուածային խորհուրդին ծանօթութիւնը, այնպէս որ բովանդակ միջավայրը, ուր տեղի կ'ունենայ յայտնութեան գործը, չափով մը կը մասնակցի այդ երկնային հաղորդակցութեան արդիւնքը եղող հոգեկան բարձրացումի վիճակին: — Ներշնչութեան իրողութիւնը կը ճանչցուի երկու գիծերէ, որոնք յոյժ զգալի են մեր աստուածաշնչական գրուածքներուն մէջ եւ որոնցմով անոնք կը տարբորուին որ եւ է ուրիշ գիրքէ: Մին զրական բնութեամբ է. Աստուծոյ փառքին ընկուզող շահագրգռութիւնն է ան: Յաւատնականը ինքզինքը յայտնած է. ինքը իրեն իբրեւ ազգակ ընտրածին մտքին մէջ բացած է շնորհաց և սրբութեան իր ծրագիրներուն լուսաւոր յայտնատեսութիւնը. անոր հաղորդած է զօրութիւն մը, որ պէտք է արարչագործէ իր գործին ընդարձակման մէջ. իր փառքէն ճառագայթ մը իջած է այդ հոգիին մէջ. նախանձաւորութեան՝ սպառիչ նախանձաւորութեան հուրը լուցուած է հոն: Դրական բնութիւն մ'ունեցող այս առաջին գիծին անմիջապէս կը համապատասխանէ ժխտական նկարագրով երկրորդ գիծ մը: Աստուծոյ ընտրած գործիքին մէջ, գէթ վայրկեանական անէացումը, եսին հետամտութեան, և անձին ու իր փառքին հոգածութեան՝ իր սեպհական ուժին եւ իմաստութեան վրայ վստահութեան: Ուր Աստուած կ'երևի՝ հոն մարդը կ'ընչանայ. կ'անհետանայ իբրեւ անհատ և իբրեւ անդամ իր ժողովուրդին: Անձնական արժանապատուութիւնը, կուսակցական ոգին, ազգային փառատենչութիւնը իրաւունք չունին խօսելու հոն ուր Աստուած իր ձայնը լսելի կ'ընէ: Եւ այս է ստուգապէս այն յատկանշութիւնը որ մեր ուշը կը գրաւէ երբ Սուրբ Դրքի նոյն իսկ ամենէն արձաւորունակ էջերը կը կարդանք: Ամէն ինչ Աստուծոյ համար է. ոչինչ՝ մարդուն համար: Ասկէց՝ այն հանդարտիկ և կերպով մը անկարեկիր առարկայականութիւնը, որ

բոլոր կը պատմութիւն ամենէն սրտայոյզ տեսարանները, ասկէ՛ց՝ այն անկեղծութիւնը, որո՞վ կը քողազերծուին ժողովուրդին ու իր դիւցազներուն մեղքերը, Մովսէսի մը և Ահարոնի մը անկումները, Սամուէլի մը տկարացումները, Դաւիթի մը ամօթալի արարքները, Սողոմոնի մը մոլորանքները, Եղեկիայի մը սխալները: Թո՛ղ կարգան թագաւորներու վրայ արձակուած հատու դատաստանները, ամբողջ ժողովուրդին վէրքին և բարոյական տրամադրութիւններուն այդ աշխոյժ պատկերները: Այս սրբազան պատմութեան մէջ, սկիզբէն մինչև վերջը, ոչինչ չի խնայուիր. ամէն մարդ կը դատուի, նոյն իսկ Աստուծոյ խորհուրդին մեկնիչները, մարդարէները, ինչպէս Եղիա, Նաթան, Յովնան — յէջեցինք արդէն Մովսէսն ու Սամուէլը — այնպէս որ շնորհաց և աստուածային ընտրութեան տեսակէտով եթէ խորայն ժողովուրդներուն առաջինն է, կրօնական ու բարոյական վարուց տեսակէտով անիկա ամենէն յանցապարտն ու դաժանը կ'երևի, «խտտապարանոց» այնպէս չէ եղած ոչ մէկ ուրիշ ժողովուրդ: Իսրայէլեան գիտակցութեան դատաստանէն աւելի՛ն կայ հոս. աստուածային սրբութեան դատաստանը կայ: Ամէն արտաքին պատմագիր, աւելի կամ նուազ չափով, կը ջանայ իր ազգը՝ իր կուսակցութիւնը փառաւորել: Հոս պատմութիւնը միակ կանխամտութիւն մ'ունի. Աստուած: Մի միայն էակն է այն զոր աստուածաշնչական յիշատակարանը կը փառաւորէ: Այս յատկանշանը բաւական է, գիտնալու համար թէ այս գիրքը մարդո՞ւթէ Աստուծոյ հոգիէն է ներշնչուած: Երբեք տեսնուած չէ որ մարդկային մտքին սեպհական ձգտումէն եղած ըլլայ զԱստուած պանծացնել և մարդը անաւագել:

Սուրբ Գրքին այս անբաղդատելի գիծը կը յարադրուի այն միւսին զոր նախ յիշեցինք, որ է անոր խմբագրուած ըլլալը այնպիսի ժամանակաշրջանի մը մէջ որ լեցուած էր ամբողջովին սարսուռովը այն ցնցումին, որ հետեանքն էր եղած յայտնութեանական ազդումներուն և աստուածային երեւումին անմիջական հպումին...

Այս ներշնչութիւնը պիտի չկրնար արգիլել որ և է սխալմունք: Բայց ասիկա կը խափանէ մատենագիրին մէջ անձին սնու-

պարծիկ հետամտութիւնը և ազգային կամ անձնական որ և է շահագրտական մտազրաւութիւն: Այսպիսի ներշնչութիւն մը չէ՞ր միթէ որ ի նկատի ունէր տղաքեալը, երբ կ'ըսէր. «Ամենայն գիրք աստուածաշունչք և օգտակարք ի վարդապետութիւն են և ի յանդիմանութիւն և յուղղութիւն և ի խրատ արդարութեան, զի կատարեալ իցէ մարդն Աստուծոյ յամենայն զործս բարութեան հաստատեալ» (Բ. Տիմ. Գ. 16, 17):

Աստուածաշունչը մարդոց փրկութեանը համար կատարուած աստուածային յայտնութիւններուն և գործին ամենէն անմիջական արձագանգն է: Յիշատակարանն է, զոր Աստուած ուղած և ներշնչած է, որպէսզի անով աշխարհ կարենայ պահել այս յայտնութեան վաւերական ծանօթութիւնը: Բայց Աստուածաշունչը ասկէց դեռ բան մը աւելի՛ ալ է: Յուշամատեան Աստուծոյ անցեալ աշխատանքին՝ է նուազործօնը անոր այժմեան ու ապանի աշխատանքին: Ան կը մնայ, մինչև ի վախճան ժամանակաց, անհրաժեշտ այն միջոցը, որով կը շարունակուի փրկագործական գործը: Դժուարին չէ երևակայել թէ աշխարհի և ամէն մէկ հոգիի մէջ ի՞նչ պիտի ըլլար փրկութեան գործը, եթէ Աստուածաշունչը եղած չըլլար:

Անտարակոյս, աստուածային Հոգիին և մարդկային հոգիին միացումը, որուն սլուսուղն է Աստուածաշունչը, մեզի համար կը մնայ միշտ գաղտնիք մը: Եւ սակայն ատոր համար այդ վսեմ իրողութիւնը չի զաղրիւր ազդել մեր գիտակցութեան վրայ, ու ամէն հաւատացեալ, որ իրեն համար ոտերբ ունակութիւն մը ըրած է Աստուածաշունչին հանապազօր ընթերցումը, կըրնայ վաւերացնել ժամանակակից աստուածաբանի մը սա՛ խօսքը. «Ուրիշ գիրքեր Աստուծոյ վրայ կը խօսին ինծի. Աստուածաշունչին մէջ՝ Աստուած է որ իր վրայ կը խօսի ինծի»:

Ա. Փ. Կ.

Ս Ե Ղ Ա Ն Ն Ե Ր Ը ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՄԷՋ

1. — Նահապետեան ժամանակ.

Կայէն և Արէլ սեղան մը կանգնեցին՝ իրենց ընծաները մատուցանելու համար Աստուծոյ: Բայց Սուրբ Դիրքի յիշատակած առաջին սեղանը եղաւ այն՝ զոր կանգնեց նոյ՝ առաջնէն զուրս ելլելէն յետոյ. «Եւ նոյ սեղան մը շինեց Տիրոջը... ու սեղանին վրայ ողջակէզներ մատուցեց» (Ծնդ. Բ. 20): Արբանյամ յիշատակի սեղաններ կանգնեց Սուրբէմի մէջ՝ Բեթէլի մօտ՝ և Մամբրէի հովիտին մէջ (Ծնդ. ԺԲ. 7-8, ԺԳ. 4, 18): Յետոյ սեղան մըն ալ շինեց Մորիա լեռան վրայ՝ զոհելու համար իր որդին Իսահակը (Ծնդ. ԻԲ. 9-13): Սեղան մը շինեց նաև Բերսաբէի մէջ (Ծնդ. ԻԶ. 25): Յակոբ ալ սեղաններ կանգնեց Բեթէլի (Ծնդ. ԻԲ. 18, ԼԵ. 14) և Բերսաբէի մէջ (Ծնդ. ԽԶ. 1):

Այս սոսկ նախնական սեղանները շինուած էին հողէ և կամ խոտի զուգձերէ:

Մասնաւոր չէ որ Յոյներն ու Հռոմայեցիներն ալ ի հնումն այսպէս հողէ սեղաններ կը շինէին:

2. — Մովսիսական օրէնքի պահովումներ այս մասին.

Աստուած ընդհանուր կանոններ տուաւ Մովսէսի՝ սեղաններու վերաբերմամբ. «Ինծի հողէ սեղան մը շինես, ու անոր վրայ քու խաղաղութեան զոհերդ և ոչխարներդ ու արջատներդ մատուցանես... Եւ եթէ ինծի քարէ սեղան շինելու ըլլաս՝ կոփածոյ քարէ շինես» (Ելք Ի. 24-26): Կ'երևի թէ երբայեցիք մասնաւոր յաջողակութիւն ունէին սեղաններ շինելու ամէն ուր որ ուզէին փառաւորել Ենովան՝ ելից Դիրքի սա խօսքին համաձայն. «Պիտի դամ քեզի ամէն տեղ՝ ուր որ իմ առնունս յիշել կուտամ» (Ելք Ի. 24), այսինքն այն տեղերը՝ ուր յայտնապէս պի-

տի հրամայեմ պաշտամունք կատարել ինձ: Այսպէս Հրեաները սեղաններ կանգնելով պիտի յաւերժացնէին Աստուծոյ մէկ գերբնական յայտնութեան կամ անկէ իրենց ընդունած ու է մէկ բարիքին յիշատակը: Գերազ լեռան վրայ, ուր տեղի ունեցաւ օրինապահներու օրհնութեան և օրինադանցներու անէծքի փառահեղ տեսարանը, Յեսու անտալ քարէ սեղան մը կանգնեց (Յես. Բ. 30-31): Նման սեղան մը կանգնեց նաև Գեղէնի Երբայի մէջ՝ Ենովայի հրեշտակը իրեն երևանալէն յետոյ (Դատ. Զ. 24, 26, 28): Յեսու սեղան մը կանգնեց դարձեալ Սուրբէմի մէջ. «Մեծ քար մը առաւ ու Տիրոջ սրբարանին քով եղած բեւեկներին տակը կանգնեց, ապա ըսաւ բոլոր ժողովուրդին. ահա՛ այս քարը վկայ թող ըլլայ ձեզ, վասնորի ասիկա Տիրոջ ձեզի հետ խօսած բոլոր խօսքերը լսեց այսօր» (Յես. ԻԳ. 26-27): Յաղթելու համար փղշտացիներուն՝ Սամուէլ Մասփայի մէջ «կաթնկեր զառնուկ մը առաւ ու ամբողջութեամբ Տիրոջ ողջակէզ ըրաւ» (Ա. Թագ. Է. 9), յետոյ սեղան մը շինեց իր հայրենիքին՝ Ռամայի մէջ, ուր կը դատէր Իսրայէլը (Ա. Թագ. Է. 17): Սաուդ ալ սեղան մը կանգնեց՝ Մաքմասի մէջ Փղշտացուց զէմ տարած յաղթանակէն յետոյ (Ա. Թագ. ԺԳ. 35):

Վկայութեան Խորանը շինուելէն վերջ հրամայած էր Աստուած որ բոլոր կենդանիները զինուին նոյն Խորանի զրան տուղե (Դեւտ. ԺԷ. 3-5): Բայց այս օրէնքը թուլցաւ՝ քառասուն տարի յետոյ Իսրայէլացուց Աւետեաց երկիրը մօտ ժամանակ: Բայց Աստուած վերահաստատեց այս հին օրէնքը, և Դադի և Ռուբէնի և Մանասէի անդրորդանանան ցեղերը հսկայ սեղան մը կանգնեցին Յորդանանի յայտնկոյսը՝ Վկայութեան Խորանի առջևի սեղանին ձեւով (Յես. ԻԲ. 9-34): Տարակոյս չկայ թէ քանի մը դար վերջ, երբ շինուեցաւ Տաճարը, Երուսաղէմ միայն եղաւ զոհագործութեանց վայրը. «Զոյոյ՜ եղիր, չըլլայ որ ամէն տեսած տեղդ ողջակէզներդ մատուցանես, այլ պիտի մատուցանես այն տեղ, զոր քու Աստուածդ պիտի ընտրէ քու ցեղերէդ մէկուն մէջ» (Բ. 0-րէնք ԺԲ. 13-14): Բայց այս խօսքերը արգելք չէին եղած պատահական ու ժա-

մանակաւոր սեղաններ կանդնուելուն: Սուրբ Գիրքի մէկ էջին մէջ միայն խօսքը կ'ըլլայ միակ սեղանի մը, այն ալ հեթանոս թագաւորի մը՝ Սենեքերիմի բերնով, որ զուրկ էր հրէական սովորութեանց մասին լիակատար տեղեկութիւններէ (Բ. Մնաց. 13. 12): Գաբաւունի մէջ, ուր էր վերկայութեան Խորանը, Տապանակին ներուսադէմ փոխադրուելէն յետոյ, Գաւիթի հրամանով շարունակեցին զոհեր մատուցանել Ողջակէզի Սեղանին վրայ (Բ. Մնաց. ԺԶ. 39-40, ԻԱ. 29): Գաւիթի որդին Սողոմոն՝ դարձեալ նոյն տեղը հազար ողջակէզ զոհեց (Գ. Թագ. Գ. 4): Ասա եւ Յովսափատ թագաւորները բարձունքներու վրայ ի պատիւ Եհովայի շինուած սեղանները խափանելու աստիճան առաջ չտարին իրենց բարեկարգական փորձերը (Գ. Թագ. ԺԵ. 14, ԻԲ. 44): Զանոնք խափանելու համար հարկ էր սպասել մինչեւ եղեկիայի եւ Յովսիայի ժամանակները (Գ. Թագ. ԺԶ. 4, ԻԳ. 4-24): Եւ սակայն աւստրոյ բայց ոչ հակառակ Օրէնքին կանգնուած այս սեղանները քիչ յետոյ վերըստին գործածուիլ սկսան. «Օրէնքէ դուրս այս սեղանները իրենց առժամանակեայ ու պատահական հանգամանքով լաւապէս երեւան կը բերէին նկարագիրը Եհովայէն հաստատուած Ողջակէզի եւ Խնկոց սեղաններուն՝ իբրեւ էական տարրերը պաշտամունքին» (*):

3. — Ողջակէզի Սեղանը.

ա) Վկայութեան խորանին առջեւ. — Խորանարդ ձեւ մը ունէր անիկա, աքասիայի փայտէ շինուած, 1.50 մէդր բարձրութեամբ եւ 2.50 մէդր երկայնութեամբ ու նոյնքան լայնքով, եւ զուրսի կողմէն ծածկուած էր պղինձէ պատեանով մը: Վերնամասի չորս անկիւնները կային չորս եղջիւրներ, նման անոնց՝ որ մինչեւ ցայսօր կը տեսնուին հեթանոսական սեղաններու վրայ: Բացի կանխամտածեալ մարդասպանութեան պարագայէ՝ անբռնաբարելի կը համարուէր նա՝ որ յաջողէր բռնել սեղանի այս եղջիւրներէն: Ատոնց քով կային պը-

ղինձէ չորս օղակներ, որոնցմէ կ'անցնէին սեղանը կրելու յատկացուած ձողերը:

Հակառակ իր անունին՝ Ողջակէզի Սեղանը կը ծառայէր նաեւ ամէն տեսակ անարիւն զոհերու, բացի խնկարկութենէ: Անոր վրայ առաւօտ երեկոյ անխափան ողջակէզ մը կը մատուցուէր իբրեւ պաշտօնական զոհ:

Քահանաներու նման՝ ողջակէզն ալ կը նուիրադործուէր սուրբ իւղի օծումով ու մեղքի համար զենուած զոհի արեան սըրսկումով:

բ) Սողոմոնի Տաճարին առջեւ. — Իր մետաղէ պատեանին պատճառաւ ողջակէզի սեղանը սովորաբար կը կոչուէր Պղինձե Սեղան, ու կը բարձրանար Տաճարի սրահին առջեւ, քահանաներու գաւիթին մէջտեղ (Յովէլ Բ. 17), այն ժայռին վրայ՝ որ կը գտնուի այսօր Օմարի մզկիթի զմբէթին ներքեւ: Աւելի մեծ տարածութիւն մը ունէր ան քան Վկայութեան Խորանին ժամանակ. մօտաւորապէս 10 մէդր երկայն, նոյնքան լայն եւ 5 մէդր բարձր (Բ. Մնաց. Գ. 1): Թաւմուտի վկայութեան համաձայն՝ երեք շարքի վրայ շինուած աստիճաններով կը բարձրանային անոր: Ասա թագաւոր նորոգեց Ողջակէզի Սեղանը (Բ. Մնաց. ԺԵ. 8): Աքաղ պղծեց ու մէկ կողմ նետեց զայն, ու անոր տեղ դրաւ հեթանոսական ձեւով ուրիշ սեղան մը. ապա Եղեկիա իր առաջնուան տեղը դարձուց զայն (Գ. Թագ. ԺԶ. 10-15): Մանասէ ամբարիշտ թագաւորն ալ պղծեց սեղանը, բայց նորէն իր տեղը հաստատեց յետոյ:

գ) Զոռաբաբելի Տաճարին առջեւ. — Այստեղ ալ Ողջակէզի Սեղանը ունեցաւ միեւնոյն մեծութիւնը ինչ որ ունէր գերութենէն առաջ: Ապա, Նեեմիայի ժամանակ, մոռացութեան մատնուեցաւ անիկա, երբ քահանաները իրենց ապրուստը ճարելու համար ստիպուեցան զիւղերը ցրուիլ: Միևնոյնը եղաւ դարձեալ՝ երբ պարսիկ զօրապետը Բաբոս ամբողջ եօթը տարի տուրք դրաւ ամէն մէկ զոհի վրայ (Յովսեպոս, Հնիս. Թ. Գիրք Է. 1): Սուրբ թագաւորը Անաիոքոս Գ. Եպիփան պղծեց սեղանը ու անոր տեղ, քիչ մը հեռու, ուրիշ սեղան մը դրաւ, որուն վրայ՝ ըստ Յովսեպոսի՝ խողեր զենեցին (Հնիս. ԺԲ. Գիրք Ե. 4): Եւ զա Մակարէ կիսովին քայ-

(*) Dictionnaire de la Bible, Autel բառին տակ, տիւնակ 1267-1268:

քայուած վիճակի մէջ գտաւ Սեղանը ու նորէն շինեց զայն (Ա. Մակ. Դ. 47, 57), ու անոր հանդիսաւոր նաւակաւորքը կատարեց Բաղդա ամսուն քսաներորդ օրը... Նոյն այն օրը՝ երբ Տաճարը պղծուած էր Անտիոքոսի ձեռքով (Հնիս. ԺԲ. Գիրք է. 6.): Այնուհետեւ ամէն տարի Տաճարի նաւակաւորքին հետ կատարեցին նաեւ Սեղանին նաւակաւորքը (Ա. Մակ. Դ. 56, 59): Յուդա Մակարէի սեղանը, կ'ըսէ Յովսէպոս, ունէր 25 մէդր երկայնութիւն, 25 մէդր լայնք եւ 7.50 մէդր բարձրութիւն:

Դալով Հերովդէսի Տաճարի Ողջակէզի Սեղանին՝ պէտք է երեւակայել զայն այնքան փառահեղ, որքան էր Սողոմոնի Տաճարին սեղանը:

4. — Խնկոց Սեղանը.

Մովսիսական էր թէև ասոր ծագումը, սակայն կը թուի թէ յետնագոյն էր Սըրբութեան մէջ դրուած միւս առարկաներէն: Անոր մեծութիւնը համեմատաբար աւելի ամփոփ էր (զրեթէ 0,50 մէդր լայն եւ երկայն եւ 1 մէդր բարձր), ու շինուած էր նոյնպէս աքաթայի փայտէ եւ պատեւնաւորուած էր ոսկիով, այդ պատճառաւ կը կոչուէր Ոսկի Սեղան (Եւք. ԼԺ. 38), եւ եղջիւրներ ունէր նոյնպէս վերին չորս անկիւնները, որոնք զայն փոխադրելու կը ծառայէին:

Խնկոց Սեղանը դրուած էր Սըրբութեան մէջ՝ մօտիկը Սըրբութիւն Սըրբոցը ծածկող վարագոյրին: Ան զեւեղուած ըլլալուն Ուխտի Տաղանակին ու Բաւութեան ճիշդ դիմացը՝ արժանացած էր կոչուելու Հանդերձանաց Սեղան (Ղեւտ. Դ. 18) կամ Սեղան յանդիման Տեառն:

Սողոմոնի ժամանակ մայրփայտէ շինուած էր Խնկոց Սեղանը, որուն վրայ առաւօտ երեկոյ անխափան խունկ կը ծըխուէր (Եւք. Լ. 7-8), ու տարին անգամ մը, Բաւութեան տօնին օրը, հանդիսաւորապէս կը սըրուէր (Ղեւտ. ԺԶ. 14-19):

Խնկոց Սեղանին առջև կեցած էր Զաքարիա՝ երբ Դարբիէլ հրեշտակապետ երեւցաւ իրեն ու աւետեց Յովհաննէս Մըկըրաշի ծնունդը (Ղուկ. Ա. 9):

5. — Հերանուական սեղաններ.

Յիւնք նախաւառջ անոնք՝ զորս Երրայեցիք իրենց ձեռքով կանգնեցին: Սինայի անապատին մէջ, յիշելով անշուշտ եղիպտոսի Ապիս կովը, սեղան մը կանգնեցին Ոսկիէ հորթին (Եւք. ԼԲ. 5): Ապա՝ չկրնալով յաղթել իրենց բուն միտումներուն՝ սեղաններ կանգնեցին Բահաղին՝ Դատաւորներու ժամանակ, ինչպէս նաեւ Իսրայէլի եւ Յուդայի Թագաւորներու օրով, բացառութեամբ քանի մը բարեպաշտ Թագաւորներու (Դատ. Զ. 25-28, Դ. Թագ. ԺԶ. 32, Դ. Թագ. Ժ. 18, 24, ԺԱ. 18, ԻԱ. 3, ԻԳ. 4-5, 8, Բ. Մնաց. ԻԳ. 17, ԼԳ. 3, 15): Աստարովթ (= Աստարատէ) ալ Բահաղի նման իր սեղաններն ունեցաւ (Դատ. Բ. 13, Ա. Թագ. է. 4 եւ այլն): Նոյնպէս Ամոնացիներու չաստուածը Մողոք եւ Մովաբացիներու չաստուածը Բամովս մերթ ընդ մերթ պաշտուեցան Երրայեցիներէն (Ղեւտ. ԺԸ. 21, Ի. 2-5, Դ. Թագ. ԺԱ. 5-7 եւ այլն): Մանասէ հեթանոսական սեղաններով լեցուց Տաճարը եւ Աքագ՝ Երուսաղէմը եւ Յուդայի քաղաքները (Դ. Թագ. ԻԱ. 5, Բ. Մնաց. ԻԸ. 24-25): Երեմիա մարգարէ կ'ըսէ՝ թէ իր ժամանակ Երուսաղէմ իր փողոցներու թիւին հաւասար հեթանոսական սեղաններ ունէր (Երեմ. ԺԱ. 13):

Սիւրիոյ Անտիոքոս Դ. Եպիփան Թագաւորին հալածանքներուն ժամանակ Յուդայի բոլոր քաղաքներուն մէջ չափազանց բազմացան հեթանոսական սեղանները: Այդ սեղաններուն իրբեւ՝ զոհ կ'ընծայէին խոզեր ու մովսիսական օրէնքով պիղծ համարուած ուրիշ կենդանիներ:

Հայացուց՝ Մ. Ե. Ն.

ԽՈՐՀՈՒԲԴ ԵՒ ԽՕՍԳ

Ինչ որ անհասը նուիրական կը դարձնէ անորոշ աշխարհի հասար, ինչ որ անոր ազատութիւնն ու իրաւունքը կը շինէ, մտածումն է այն, հոգին է այն, այն գերազանց խոյոյրը (essence), որ անասնական արժիք մը կուսայ անհնէն դիւրաբան անօրին:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՎԵՀԱԳՈՅՆ ԱՆՄԱՀՆԵՐԸ

ՍՈՒՐԲՆ ՍՍՀԱԿ ԵՒ ՄԵՍՐՈՊ ՄԵԾ

Մերագնագոյն զոյգ Ոգինք կը քեւածեն հրնուանով.
Ոսկեբն Անոնց խայսան՝ ի սես Նոր Գըպրութեան զարգացման
Ի՛ամենուրեք Գըրի Գիւսին հանդիսութեանց կասարման:
Բարունին Մեծ՝ Սուրբ Մասեանով, իսկ Չեռնասունն՝ իր Գրչով,
Բարձուս այսօր գան ողջունել Յնծասօնը Հայութեան,
Նըւիրական նոր պատգամով. — «պաշել Հայ Գիրն ու Մասեան»:

Սուրբըն ՍՍՀԱԿ, լուսաւորչեան լուսաւալ Մեծ Տոմին
Արժանաւոր շառաւիղն այն, եւ հետեւող Քաջ-Հովուին,
Հայ Գպրութեան մեծասաղանդ Առաքեալն է բազմեալս:
Արեւիունի գահուն պաշտպան Հովուապետին այդ ընկիր՝
Կերտողին Հայ Ոսկեգարեան Մեակոյթին՝ փա՛ռք հազար.
— ԵՒ թող օրհնեն զայն զբրական Հայ Մեակներ դարէ դար:

ՄԵՍՐՈՊն այն Մեծ, Հացեկացէն հարսարապետն Հայ Գիրին,
Երկնեց, կերտեց շէնքն հոյակապ Այրութեմին անըման,
Սիրովն անհուն՝ Հայ ինքնութեան յաւերժօրէն պահպանման:
Բոպէն էր վե՛ն, երբ ծագեցաւ լոյսն Հաննարին Մեարոպեան,
Որ ողորեց Մայր-Երկիրը նոյն գանձերով մշաւոր.
Պաշտման Անոր մեծ հաննարին. յիշատակին փառաւոր:

Մեծագոյն փառքն է միշտս եւ. պարծանք հանուր Հայութեան՝
Եզական գիւսն հրաւալի Հայ ոսկեգար Գպրութեան.
Ծընունդ նըզանց՝ Սահակ-Մեարոպ անզուգական Հայրերուն:

☆

Աւշիւա՛ն մեծ եւ Օշակա՛ն, զոյգ անուններ պաշելի,
Մերաւայրե՛ր՝ ուր կը հանգչին Սուրբ քարգմանչաց նըշխարներ,
Յաւէտ օրհնեալ եւ խնկելի՛ Չեր յիշատակ Սրբանուէր:

Աղեհամար/իւս

Ս. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Այս փոքրիկ բերթուածին գրողն է Հայ Դպրութեանց մերձ ութսնամենի ալեւոր եւ քաղաքողին պատ-
ուական ուսուցիչ մը, որուն կեանքն ամբողջ նուիրում մը եղած է հայ գիրին եւ գրականութեան: Տեղ
կուտանք «Սիոն»ի մէջ այս տողերուն՝ ի մխիթարութիւն իր ազնիւ սրտին: **ԽՄԲ.**

Մ Ա Տ Ե Ա Ն Ը

Խորունկ գիւտնաւ անդորրութեան մէջ,
Նըսած աստեղնո լոյսին սակ զմոյն,
Իզուր կը փորձեմ կարգալ էջ առ էջ
Աստղահուռ երկնի վերածննդ անանուն:

Եւ հին օրերու մոգի մը հանգոյն,
Գիւրած՝ կը դիտեմ երկինքն աստղաւէն,
Հոգիս կ'արթննայ երազէ մ'անհուն,
Ու աստղերուն սակ ես լուռ կ'աղօթեմ:

Նըւագարան մ'է մարդկային հոգին,
Լըռութեան մասներն իր լարին վըրայ
Անծանօթ յոյզեր կ'արթնցնեն ուժգին,
Զերգում հըմայներ, խոհեր տարակայ:

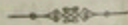
Եւ ինձ կը քըլի քէ երկինքն անհուն
Մագաղաթ մըն է խորհրդագրում,
Ուր դաբեր առաջ Քերթողն անանուն,
Իր լինելութեան փաստն է դըրժում:

Երուսաղիմ

ԵՂԻՎԱՐԴ

Ի Ր Ի Կ Ո Ւ Ն

Երանգներու հեղեղում,
Վարդ ու մեխակ հորիզոն,
Գոյներ զուարթ, բայց սրտում՝
Ֆիւտսակի երեկոն:

Անարձագանգ լըռութիւն,
Անշարժութիւն հոսանքս.
Ծառերուն մէջ՝ իրիկուն,
Եւ իրիկունն օրերուդ:

Յունուար 1934, Պոստմանա

Ու նայումսնէ՛ր յետադարձ...
Ինչ խոր քախի՛ծ հին յուշ...
Օ՛հ այդ սրդան ծաղկաբարձ,
Ծովէն անդին մըշուշ...

Եւ ապագան, ապագան,
Ուր մութին մէջ կը բացուի...
Ինչպէ՛ս անցնիլ այդ համբան,
Առանց նեղիլ մ'արեւի...:

Վ.Ա.Հէ-Վ.Ա.ՀէԱ.Ն

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՂԲԱՏԻ ԴՊՐՈՑԻ ՄԻ ԳԼՈՒԽ ԳՈՐԾՈՑ

(ԳԵՏԱՇԷՆԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ)

Աւելորդ ենք համարում տալ նաեւ 14ր — 15ա. խորանների մանրամասն նկարագրութիւնը, միայն ընթերցողի ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում սիւնների կազմութեան վերայ, որ ծագումով փայտից ենք համարում, հակառակ զէպքում անհասկանալի են նրանց զարդարանքները, մանաւանդ բների վերայ: Այստեղ եւս հետաքրքրական են լուսանցքի զարդերը. 14բ-ի ներքեւի գերանի վերայ հաստատուած է ռճաւորած մի նոննի, բունի ներքեւի մասը մեծ արմաւենիկից կազմուած, որի վերայ կանգնել է մի թռչուն, վիզը բունին փաթաթելով, գլուխը վեր բարձրացրել: Իսկ վերեւի գերանի վերայ կանգնած է մի գեղեցիկ աքաղաղ, գեղեցիկ և ռճաւորած, պոչը ուղիղ վեր բարձրացրած (պատկեր 2), պարանոցին մանեակ: Իսկ 15բ-ի տրտաքին լուսանցքի վերեւի գերանի ծայրին նկարած է մի նոննի, վերան թռչուն. նոննու տակ փռուած է ձողաւոր զորդ, վերան երկար և ծայրերը զարդարուն բարձրած, ուր նստած է մի պատանի և նուագում է սաղի վերայ: Նա հագել է կապոյտ կտորից, մինչև ծնկները հասնող բաճկոն, թեւերը նեղ բազմանով, թեք բացուած կրծքի վերայ և երկուցուած կարմիր կտորով: Պարանոցի տակ երեւում է զարդարուն ներքնազգեստը: Գլխակը իւր ձեռով նման 8բ-ի վերին գերանի փարչը ձեռքին բռնած ֆիգուրի գլխակին (պատկ. 1): Մագերը սեւ են և յետեւից կապուած ժապաւէնի երկու ծայրերն իջած են կրծքի վերայ, ինչպէս լուսանցքի նախընթաց ֆիգուրների վերայ տեսանք:

Ներքեւի գերանի վերայ նկարուած է ծաղկած և կիսաբաց կողոններով նոննի, ռճաւորած (*). ներքեւի լուսանցքում, ան-

միջապէս խորանի տակ փոքր երկաթագրով «Տր. ԱՃ ողորմեա Մարգարէին, գրչի եւ նկարչի. եւ Սահակ ստացողի եւ ծնունդաց իւրեանց ամէն»:

Ե.

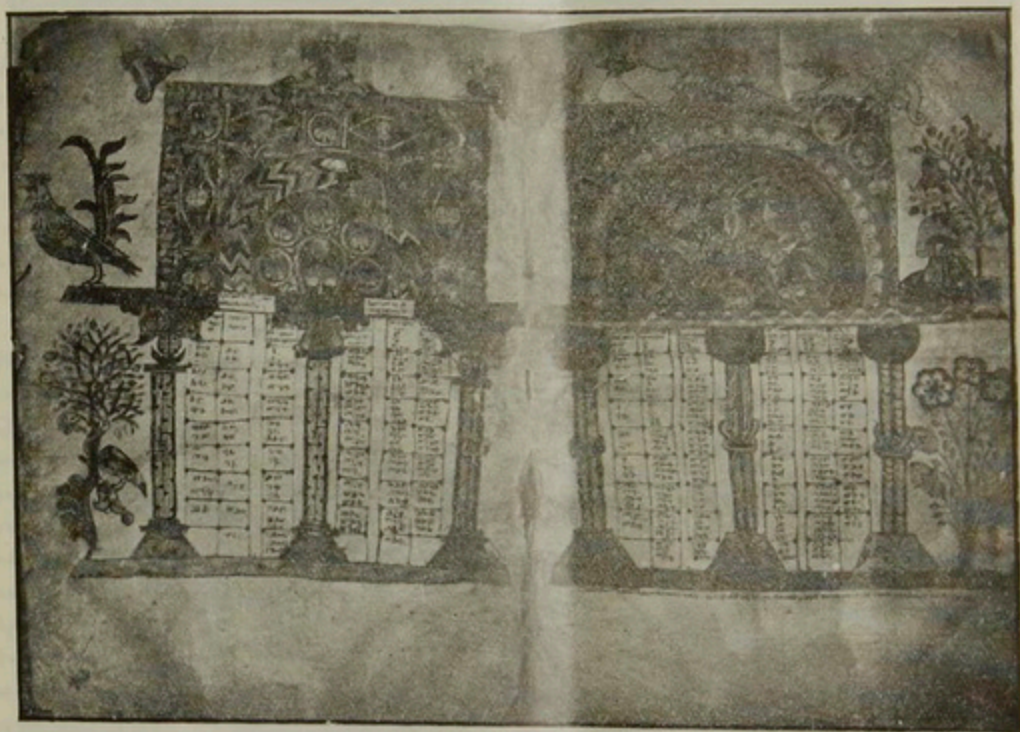
Խորաններից աւելի, որոնց ձեւակերպութիւնն այսպէս թէ այնպէս հնազոյն աւանդութիւնների հետ են կապուած, նկարչի տաղանդն ու կարողութիւնը բնորոշելու համար առանձին նշանակութիւն ունին 16բ եւ 17ա մանրանկարները: Առաջինը՝ 24 × 18½ սմ. մեծութեամբ, Յիսուսի մուտքն է Երուսաղէմ, բայց ոչ շարունական ձեւակերպութեամբ, այլ ինքնուրոյն ստեղծագործութեամբ (պատկեր 3): Երուսաղէմը եւ տաճարը պատկերաւորած է գմբեթազարդ, երկյարկանի, բարձր շէնքով, պատուած ատամնաւոր պարսպով և մեծ զարպասով, գլխին վանդակազարդ մի պատըզամբ: Դրան բացուածքը քառանկիւնի է, կամարած ճակատով, կամարակալ քարի վերայ հաղիւ նկատելի կերպով զրուած. «Եւմ. քաղաք»: Դրան, ինչպէս և բացուածքի վերին ճակատը ատամնաւոր զարդ ունին: Պարսպի ներսից՝ վեր է բարձրանում կրկնայարկ շէնքը, գլխին ազատ սիւնների վերայ հանգչող գմբեթով, թմբուկը բոլորակ, իսկ վեղարը կողաւոր. գմբեթի ծայրի բոլորակ գնդի վերայ հաստատուած է քառաթեւ եսկեղոծ խաչ:

Մուտքի մօտ կանգնած է մի պատկուռելի ծերունի և նրա առաջ մի մանկահասակ պատանի, որ կարմիր զգեստ է փռում Յիսուսի առաջ: Ծերունին հագել է խաչաքանդակ մինչև ոտները հասնող երկար վերնազգեստ, շեղակի բացուած կրծքի վերայ, ապա ուղղակի իջած մինչև ոտքերը. վերնազգեստի կտորի երկիրը գեղնաւուն է վերան ծաղիկներով, բացուածքի շրթունքները երկուցուած կարմիր կտորով:

(*) Լուսանցքի զարդերի եւ ֆիգուրների մանրամասնութիւնը տես եւ պատկ. 2, միջին շարքը վերից վար:

Ոտքերին կարմիր, անկրունկ կոշիկ ունի, իսկ գլխին՝ կարմիր և սպիտակ կտորից ոլորուն թեթև չալմայ, փաթոյթ կտորների ծայրերը կախուած յետևից: Այս հագուստը չատ է յիշեցնում Գաղիկ Ա. և Սմբատ Բ. ու Գուրգէն Բագրատունի թագաւորների զգեստաւորութիւնը, առաջինը Անիում՝ Գաղկաշէն տաճարի արձանի համեմատ(*), իսկ միւսները Հաղբատի արեւելեան պատին, իսկ, գրեթէ, բոլորովին նման է

զել է կանաչ և դօտեւորած պարեգօտ, որ մինչև ոտներն է հասնում. հազել է կարմիր կոշիկներ: Գլուխը բաց է, գանգուրներով ծածկուած. դիրքը քիչ կորացած, որովհետեւ երկու ձեռքին բռնել է մի կարմիր բաճկոն և փռում է Յիսուսի առաջ: Իշի ոտքերի տակ փռուած է մի ուրիշ բաճկոն և ձիթենու ճիւղեր, էջը գլուխը խոնարհեցրած, հոտոտում է փռուածքը: Յիսուս նստել է իշի վերայ, երկու

(պատկեր 2)

Հեթում Սևաստոսի բժշկարանի (Երուս. N. 370) բժիշկների հագուստին: Դէմքը, աչքերն ու յօնքերը կանոնաւոր, այտերի կեղրոնը թեթև կարմիր, որ մեր նկարչի սիրած ձևն է, մօրուքն սպիտակ և սուր վերջաւորութեամբ: Երկու ձեռքին բռնել է ձիթենու ճիւղեր:

Դրան չէ Լքին, ծերունու առաջ, կանգնած է մանկահասակ պատանին. նա հա-

(*) Տես Հացունի, Պատմ. Հայ Տարագին, Վենետիկ, 1923, եր. 181 և 179, այստեղ պատկ. 14 և 15:

ոտքերը միեւնոյն կողմը դարձրած. հազել է կարմիր տունիկայ մինչև մերկ ոտները հասնող, դորա տակից մի ուրիշ նեղ թեղանիքով, որ զարդարուն է կամ ծաղկաւոր բազուկների մօտ և միայն այդ մասն է երեւում. ուսերին ձգել է և մէջքում փաթաթել՝ փէշերը կապոյտ և բարակ վերնազգեստ: Աջ ձեռքը մեկնել է և խաչակնքում է, իսկ ձախին մագաղաթի փաթոյթ ունի բռնած: Մորուքը կործ է և երկճիւղ, բխերը չափաւոր, աչքերը հեռուն ուղղած, գլխի մազերը ճակատից երկուսի բաժանուած, աջ և ձախ, որ չա-

(պատկեր 3)

փառքը երկարութեամբ իջնում են մինչեւ ուսերը: Գլխի չուրջը բոլորակ, դեղին, խաչադարձ մեծ նիւթուս: Յիսուսի յետեւից բնթանում են երկու հոգի, մէկը դեղին մեծ նիւթուսով եւ զորշ, ալեխառն բոլորակ միրուքով, որ Պետրոսն է, կարմիր վերնագլխատով. միւսը առանց նիւթի, սեւ մազերով եւ մորուքով, ձեռքը ազօթով նման բարձրացրած, երեւի, ժողովրդի ներկայացուցիչ: Պատկերի յետեւի տարածութեան երկու կողմից մի մի ձիթենի, բունները ողորկ եւ բարձր. երեւում է որ նկարիչը ձիթենի չէ տեսել. տաճարին մօտ ձիթենու բունին երկու ոտքով փաթաթուել է մի փոքր մարդ, դէմքը փչացած, երկու ձեռքերը տարածել է ազօթով նման, բայց մատներին մէջ ձիթենու մի մի փոքրիկ ճիւղ բռնած. նա հագել է մարմինն պլուսած բաճկոն, նեղ անդրափարտիկ եւ անկրունկ կօշիկներ: Դէմքը փչացած է:

Նոյն ծառին՝ աւելի բարձր ճիւղերի վերայ երեւում են երկու ֆիգուրներ. զոյանից մէկը մի ձեռքով բռնել է ձիթենու ճիւղը, միւսով տապարը ձեռքին կտրած է եւ ցած թափում. նա հագել է կարմիր բաճկոն մինչեւ ցոնները հասնող, զօտեւորած, եւ ապա նեղ անդրափարտիկ, ներքեւի մասը սեղմ եւ կորները զարգարուն. թևերի վերայ բազպաններ: Մի այլ երիտասարդ երեսը դարձրել է դէպի ձախ եւ ձեռքը մեկնած, խօսում է երկու մատաղահաս աղջիկների հետ, որոնք նոյնպէս ձեռքները նրան են մեկնել, խօսելու շարժումով: Մի երրորդ կին գտնուում է սիւնադարձ գմբեթի տակ, շէնքի վերնայարկում, ձեռքերը ծածկած վերնագլխատի փեշերով, ձիթենու ճիւղ է բռնել: Կանանց հագուստի ամբողջութիւնը չի երեւում, բայց գլխի եւ կրծքի մասերը պարզ են. երկու մատաղահաս աղջիկները, որոնք խօսում են երիտասարդի հետ, գլխներին ունին թևթև եւ բոլորակ զօտիկ, գլխի յետեւի կողմից բարակ շղարշ ձգած, որ կապուած է թևթևակի յետեւի կողմից. զօտիկի գագաթն էլ զարգարուն: Երեւում են նրանց ներքնազգեստի նեղ թևերը, բազկի մօտ աւելի սեղմուած. ներքնագլխատի վերայից ձգուած է բարակ եւ արձակ վերնագլխատ: Գմբեթի տակի կիներ

գլխին նոյն զօտիկն ունի. միայն պարանոցի տակից կապուած է մի լաթով, իսկ լաշակն իջնում է ուսերի վերայ: Աղջիկների գլխի կապն ու զարդը յիշեցնում է Լեոն Գ.ի եւ Կեոանի աղջիկներին, միայն ոչ նոյնչափ շքեղ, կամ նման է ներկայումս Ախալցխայի եւ աւելի մօտ Փամբակի կանանց գլխի զարդարանքին: Նոյնն է եւ բռնաւորի կնոջ Տղատիկնոջ գլխի զարդարանքը, որ հրատարակել է Հացունին իւր Հայ Տարազի մէջ, եր. 218 եւ մենք Իգնատիոս Մանրանկարիչ եւ Շոթոպանց Տոհմը աշխատութեան մէջ (Սիոն, 1933, եր. 274): Ծառի վերայից աղջիկների հետ խօսող երիտասարդը ճիւղ նոյն զգեստն ու կօշիկներն ունի, ինչ որ ձեռք բերող Շևրենիկն ունէր, միայն առանց գլխարկի եւ կողքից կախուած թաշիկնակի, ասել է, թէ որոշ դասի երիտասարդներին յատուկ զգեստ էր այդ: Երկրորդ ձիթենու վրայ եւս մի պատանի է բարձրացել եւ կացնով ճիւղեր է կտրատում. նա հագել է մինչեւ զօտին հասնող ելակ. նորա տակից ծալքաւոր բաճկոնակ, որ մինչեւ ծնկներն է հասնում, ապա նեղ եւ կարմիր անդրափարտիկ, ուղքների մօտ սեղմ եւ զարգարուն, զուցէ եւ փաթթանով պատած. ոտքերը անկրունկ եւ առանց ճիւղի կօշիկ, զուցէ տրեխ:

Ամբողջ մանրանկարն առնուած է գրնգակների շարքից բաղկացած եւ երկու գծով եզերուած շրջանակի մէջ:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՈ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԽՈՐՀԱՆՈՒՄ ԵՒ ԽՍՈՔ

Մարդը կենդանիին ու տունին բաներ մը ունի իւր մէջ. ի՞նչպիսի ուրանալ աւիկա: Բայց անոնց վրայ կ'աւելցնէ անկիւս բանականութիւնը, բարոյական ազատութիւնը, անշահախնդիր սէրը, արուեստը, բանաստեղծութիւնը, գիտութիւնը, կրօնական զգացումը: Անոր քրքրելիքները քոյլ կուտայ իրեն յաւանդու անկունը՝ աստուծայինը, զաղափարականը, ձգտելու կատարելութեան եւ ճշնայուն անվանութեան:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅԱԿՈԲԻ ԶՐԶՈՐԸ

ԵՒ

Ս. ՓՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Հետեւեալ յօդուածը գրած է պաղեստինագէտ P. Abel զիտնականը Revue Biblique-ին մէջ (1 Յունիս 1933). յօդուածագիրը պատմական տեղեկութիւններ տալով՝ գեղեցիկ գրչով մը կը նկարագրէ հին սրբավայրերէն Յալդիի ջրհորը եւ Ս. Փրկիչ եկեղեցին որ ի հնունդ ուխտաւորական մեծ կեդրոն մը եղած է: P. Abel Պաղեստինի տեղագրութեան համար հմուտ հեղինակութիւն մը ըլլալով իր այս յօդուածը սիրայօժար կը ներկայացնենք Սիոնի Պատ. ընթերցողներուն՝ քաղելով վերեւ յիշուած պարբերագրէն:

* * *

Ա. ՅԱԿՈԲԻ ԴԱՇՏԸ

Արբանամ անցորդ մ'էր, ե խոտտու մը ուրիշ բան չէր բայց միայն տպագային վերապահուած ստացութեան մը գրաւականը: Գաղթական մ'էր նաեւ Յակորը, իր կարգին կը հասնի Սիւքէմի առջեւ. բայց այս գաղթականը որոշած էր սեպհականատէր ըլլալ այս օտար երկրին մէջ եւ այս կերպով իրականութեան սկզբնաւորութիւն մը տալ իր նախահայրէն ընդունած պատգամին, նոյն իսկ այս տեղւոյն մէջ: Յակոր երկար ճամբորդութեան մը բոլոր զըժուարութիւններէն անվնաս ելնելով՝ իր հօտերով եւ բազմաթիւ կարաւաններով Յորդանանի հովտէն ելաւ քաղաքին զիմացը բանակելու համար:

«Ան գնեց, կը շարունակէ պատմիչը, հողին այն մասը ուր լարած էր իր վրանը. Սիւքէմի հօր՝ Եմօվրի տղոց ձեռքէն հարիւր ուխտի, հոն սեղան շինեց եւ Իսրայէլի Աստուծոյ անունը կարգաց»: Այս կրօնական արարողութեամբ Արամայեցին

կը նուիրագործէր իր ստացութիւնը, զնելով զայն անունին տակը Անոր՝ որ քիչ յառաջ, Փանուէլի մէջ, պարտադրած էր Իսրայէլ անունը: Կրնար ուրեմն խաղաղութեամբ մեկնել ի Բեդէլ, թաղելէ յետոյ Սիւքէմի մօտակայ կաղնիին տակ, այն կուռքերը եւ զինգերը զոր ունէին իր ընտանիքի անդամները եւ իր կարաւանին օտարականները: Այս օրինաւոր դաշինքով Բանանու հողէն բաժնուած հողի կըտորը Յակորի դաշտին ծագումն է:

Հանճարեղ զարգացումով մը սրբազան պատմութիւնը կալուածադիրները կը հաստատէ կարճ կապելու եղանակով՝ հակառակ բոլոր դործողութիւններու: Եթէ Յակորի դաշտը Յովսէփի որդեաց ժամոցական հողին վրայ կը գտնուի, օրինաւոր գնողին կամ պատմութեան մի ուրիշ գոյնին համաձայն, յաղթականի իրաւունքին հետեւանքով բացայայտ կամքի ոյժովն է. «Քեզ կուտամ, Յակոր ըսաւ Յովսէփին, սիկեմ մը աւելի քու եղբայրներէդ. իմ սրովս եւ նետ աղեղովս Եմօվրացիներուն ձեռքէն առի»: Սիկեմ հոս կը բացատրուի «մասն» իմաստով, ծանօթութիւն մը որ ամանցուած է մանրուած անասունի մը քառորդ մասէն. բնագրին մէջ կը կարգանք. «Եւ հառւ քեզ զսիկեմ սեպհական, արտաքոյ եղբարց քոց, զոր առի ի ձեռաց Ամօվրացեաց սրով իմով եւ աղեղամբ» (Ծնդ. ԽԸ. 21): Վերջապէս, ինչպէս որ Քեփորնի մէջ ստացումը որոշապէս կնքուած է սեպհականատիրոջ կամ ժառանգորդին գերեզմանովը: Իր հողին իբր յաւիտենական պահպանը հանգուցելը կ'ապահովէ իր սերունդներուն տիրացումը, եւ ո՞վ կրնայ համարձակիլ խնդիր յարուցանել անոնց հետ իր աւարին ստացութեան, իր գերեզմանին եւ շրջապատող հողի մասին: Արդ, ի՞նչ կ'ըսէ Յեսու (ԻԴ. 32) «Եւ գոսկերան Յովսէփու հանին որդիքն Իսրայելի յեզրիպտոսէ, եւ թաղեցին զնա ի սիկեմ, ի բաժնի ազարակին զոր ստացաւ Յակոր յԱմօվրացեաց ի բնակելոցն ի սիկեմ, որոջաց հարիւրոց, եւ հո զայն Յովսէփայ ի բաժնի»: (տեսնել նաեւ Ծնդ. ԻԴ. 25, Ելի. ԺԳ. 19):

Ուրիշ յիշատակներ հետազային պիտի հաստատեն նկարագիրը «հողամասին» կամ «դաշտի մասին», ուր Յակոր բանակեցաւ

Սիւքէմի հին նուիրական անտառին մէկ կողմը, բայց Հին Կտակարանի քանի մը մէջբերումները բաւական կը նկատենք մեր նպատակին: Սակայն միայն ծանօթագրւոյնք թէ այն հերձուածները որ բաժան բաժան ըրին Իսրայէլի սերունդները յընթացս դարուց անգրագարծութիւն ունեցան Յակոբայ դաշտը ընկուզեցու հրէից անմատչելի կամ իրենց համար զգուշի սամարական երկրին մէջ:

Բ. ՍԱՄԱՐԱՅԻ ԿԻՆԷՆ ԹԱԿՈՐԱՅ ՋՐՀՈՐԻՆ ՄՈՏ

Յիսուս Գալիլիա երթալու համար Յորդանանի ստորին կողմերը թողլով այս անգամ Սկիւթուպոլիսի կամ Տիբերիայի մեծ հովիտէն չանցնիր: Սամարիոյ մէջնեղէն է որ կ'ընտրէ իր ճանապարհը. ուրեմն տեղի կայ հետեւելու Փրկչին՝ Երիքովը Փասայնիլին կապող ճանապարհին վրայ, ուրկէ պիտի ելնէր մինչեւ Ազգրուպայի աւանը և անկէ ալ ի Սանիլ Ասխար միանալու համար հարաւ հիւսիսի մեծ ճանապարհին՝ ճիշդ Յակոբի աւանդական դաշտին:

«Եւ էր նմա անցանել ընդ Սամարիա, կը գրէ Յովհաննէս Աւետարանիչ, գայ նա ի քաղաք մի Սամարացոց՝ որում անունն էր Սիւքար, մերձ ի զիւզն զոր ետ Յակոբ որդւոյ իւրում Յովսեփայ. և անդ էր աղբիւր մի Յակորայ: Եւ Յիսուս վաստակեալ ի ճանապարհին՝ նստէր ի վերայ աղբերն, և էր ժամ իբրեւ վեցերորդ» (Գ. 4-6):

Ո՛ր և է դժուարութիւն չկայ ստուգութեանը համար տեղւոյն որու մասին ակնարկութիւն կ'ըլլայ. այս այն տեղն է զոր Յակոբ զնեց Սիւքէմի մօտ և զոր տուաւ իրր ժառանգութիւն Յովսէփի, որ ի վերջոյ հոն ունեցաւ իր գերեզմանը: Աւետարանը ստիպոյն, կը պարունակէ երկու մասնաւոր մանրամասնութիւններ. փոխանակ Սիւֆիմի՝ Սիւֆայի յիշատակութիւնը և Յակոբի աղբիւրին՝ որ աւելի հեռուն նշանակուած իրր ջրհոր:

Սիւքար-Սիւքէմի խնդրոյն առաջին լուծումը կը ջնջէ Սիւֆայը իրր ընդօրինակողի սխալ մը Սիւֆիմի որ կը թուի թէ պարտադրուած է Հին Կտակարանի տեղեկութեան ոյժով, բայց աւետարանական

բնագրին վիճակը չթոյլատրեր երբեք փոփոխութեան մը:

Երկրորդ լուծումը կը կայանայ Դ. Աւետարանին Սիւքարը գտնել Կերազ լեռան ստորոտը գտնուած և Յակոբի ջրհորէն գրեթէ 1500 մեղր Ասքար գիւղը որ ունի առատ ևւ զով աղբիւր մը՝ բոլսեղով մասամբ ժայռի մէջ փորուած ջրուղիէն և ռոտգելով գեղեցիկ մրգաստանները:

Այս տեսութիւնը կ'ենթադրէ Բրիստոսէ յառաջ 128ին Յովհաննէս Հիւրկանոսի կողմէն հին Սիւքէմի ոչնչացումը և մեր թուականին 30ին Ասքար գիւղի տեղւոյն վրայ քաղաքի մը գոյութիւնը, որ զերծ չէ առարկութենէ:

Սիւքէմի վերջնական աւերումը Յովհաննէս Հիւրկանոսի կողմէն հերքում մը կը գտնէ այն յիշատակութեան մէջ՝ զոր Յովսեփոս կուտայ այս քաղաքին 88 ին (ն. Բ.) եւքերոս Դեմեդրիոսի կողմէն Ազեքսանդր Յաննէի վարձկան զինուորներու տրուած պարտութեան հետեւանքով, և Սէլլէնի ու Վէլլէրի հետազոտութեանց շնորհիւ 1927ին Պալադա լեռան հարաւ արեւելքը գտնուած հռովմէական թուականի հետքերուն մէջ: Բաց աստի, եթէ նոյնացնել հարկ ըլլայ Ասքարի աղբիւրը Միանայի Այն Սոֆարի հետ, աս, լաւ գիտենք, յարաբերութեան դրուած է ոչ թէ ո՛ր և է տեղւոյ մը հետ, այլ դաշտի մը հետ ուր ցորենը արագութեամբ կը հասուննայ, ապահովուած ռոտգման մը շնորհիւ, ըստ բնաւոր կենթադրութեան մը:

Նաև երրորդ լուծում մը հաստատ կը բռնուի Սիւքարը թէ իրր Սիւքէմի մականունն ևւ թէ իրր արամական նոր անուն աւետարանական ժամանակէն գոյութիւն ունեցող հին քաղաքին: Ի՞նչ է պատճառը անունի այս փոփոխութեան: Հաւանաբար հին Սիւքէմը նորէն, այսինքն Նէապոլիսը՝ արդի Նապոլսը որոշեցու համար:

Աւետարակոյս Յովսեփոս մեկ կ'ըսէ թէ վերջինս տեղացիներուն քով կը կոչուէր Մապորթա (Mabortha) «Անցք»․ բայց ոչ նշուող ստոյգ է թէ Սամարացիները, Թալմուտական հրեաները, Յերոնիմոս, Եպիփան ևւ յետնորդ ճամբորդները Սիւքէմը նոյնացուցած են Նէապոլիսի, չփոթութիւն մը որ մէկ օրուան մէջ յառաջ եկած չէ: Մեր թուականի 72ին, Նէապոլիս՝ Տիտոսի

բարիքներուն իբր երախտագիտութիւն, կ'ընդունի Ֆլավիա (Flavia) մականունը եւ կը զարգանայ ի մեաս մերձակայ տեղերուն, Տակաւ առ տակաւ հին Սիւքէմի քեկորները կ'անհետանան: Այն Սոփարի չորջը հաստատուող քանի մը բնակիչներ ծնունդ կուտան *Syechera* կամ *Seuchera* գիւղին, որ ըստ ոմանց, Դ. զարէն կը ճանչցուի իբր Սիւքար: Սակայն Եւսերիոսի կարծիքը այսպէս չէ:

Աստուածաշնչական տեղագրութեան հայրը որ չանգիտաճար նախկին Սիւքէմի գիրքը նէապոլիսի չրջակայքը աւերակներու կոյտի մը ձեւին տակ կ'ըսէ մեզի Սիւքարի մասին. «Ան ցոյց կը տրուի մինչեւ հիմակ նէապոլիսի առջեւ, այն դաշտին մօտ զոր Յակոր տուաւ իր Յովսէփ որդւոյն. անոր մօտ Քրիստոս, ըստ Յովհաննու, խօսակցեցաւ Սամարացի կնոջ հետ ազրբարին մօտ» (Onomasticon, էջ 164): Տեղեկութիւնը կը թելադրէ գոյութիւնը, իբր շառաւիղ, տուներու կղզեակի մը՝ սեբած Սիւքէմացիներուն մեծած քաղաքին արմատներէն, երկարած գուեղով մինչեւ Յակորի դաշտը: Արարները յետոյ վերաւ կոչեցին զայն Պարսա, Platani իր կրճատեալ անունին համաձայն, թերեւս կը դործածուէր Բիւզանդական չրջանին: Սիւրիոյ մէջ, Balatonosի գղեակը չի՞ պարտի իր անունը հին Blatanosի մը: Արդ, 333ին, Սամարացի կնոջ ջրհորի մօտ կը տեսնուէին սօսիներ որոնց համար կ'ըսուէր թէ անկուած են Յակոր նահապետէն:

Onomasticonի ծանօթագրութեան աղբիւրը համազօր է, պէտք չէ տարակուսիլ, աւետարանական ջրհորին: Զուրը կը կը բղխէր ջրհորի մը խորքէն եւ անկէ ջուրը քաշելու համար ծայրը երկար պարանով դոյլ մը պէտք էր: Ամէն մօրդ կը յիշէ նշանաւոր արամախօսութիւնը եւ Սամարացի կնոջ պատասխանը (Յովն. Դ. 11 եւ այլն). «Տէր, դու քանզի եւ դոյլ խիկ ոչ ունիս, եւ ջրհորս խոր է, խիկ արդ ուստի՞ ունիցիս զջուրն կեղանի. միթէ՞ դու մեծ ինչ ո՞ք իցես քան զհայրն մեր Յակոր՝ որ զայս ջրհոր ետ մեզ. եւ ինքն աստի էարբ, եւ որդիք նորա եւ խաշինք նորա»:

ԵՐԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԻՆՈՒՆԻ

(Շարունակելի)

ԼԵՇԱՍՏԱՆԻ ՆԱՅԵՐԸ

ԱՆՅԵԱԼԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳՆԵՐԸ

Երբ մեր քայլերը Լվովի պագարին աջակողմը, դէպի Դրագովոյ փողոցը կ'ուղղենք, մեր ուշադրութիւնը կը գրաւուի աջակողմի առաջին փողոցէն: Անկէ եւ մութ փոքրիկ փողոց՝ ան կը թուի անցեալի շատ բաներ խօսիլ մեզի: Հայոց փողոցն է ան: Արտասովոր տեսքով բաներ է որ մեր աչքը իրենց կը քաշեն հոն: Փողոցին մակերեւոյթին ներքեւ կը նշմարենք՝ կարծես ժամանակին ծանրութենէն հողին մէջ մխուած՝ կամարաւոր փոքրիկ դարատափ մը, որ կոթնած է եկեղեցիի մը վրայ: Այս եկեղեցին, հայկական եկեղեցին, Լվովի գեղեցկագոյն հին շէնքերէն մին է: Անոր բակը կը մանուի բոլորովին արդիական տեսքով վանդակորմէ մը: Հինաւորց կամարաւոր այդ դարատափին վրայէն անցած ատենինս, կը լսենք սալքարերուն վրայ հնչելը մեր ռոմանձայններուն արձագանդին, ինչ որ ակամայ դէպի վար նայիլ կուտայ մեզի: Ի՞նչ արտասովոր բակ մըն է ան: Հոն, սալքարերուն վրայ կը տեսնուին զարդեր եւ արձանագրութիւններ, որոնք, անծանօթ տառերով, իրենց գաղտնիքներուն մասին կը խօսին մեզի: Հայկական հին գերեզմանոց մըն է ան, որուն շիրմաքարերը հետզհետէ հողին մէջ մխրճուել են. այդ սալքարերը Լվովի հարուստ հայերուն գերեզմանաքարերն են: Հայատառ այդ արձանագրութիւնները մեզի կը պատմեն կեանքն ու անունները այդ քարերուն տակ հանգչող անձերուն, ու կը հայցեն ազօթել անոնց համար: Այդ սալքարերէն ոմանք, որ ամենէն աւելի լաւ պահպանուած են, կրթնցուած են պատին, որպէսզի անազարտ մնան:

Կատարեալ հանդարտութիւն մը կը տիրէ այս տեղին մէջ: Քաղաքին փողոցներուն եւ մօտակայ չուկային հոռաւոր ազմուկը զոգցես զարերու ընդմէջէն է որ կը հասնին հոն: Դերեզմաններու ջնջուած արձանագրութիւնները կը պատմեն անցեալ ժամանակներու չքեղութիւնը, եւ մենք կը

կարծենք մեր առջև ողջ տեսնել այն հասարակական հայերը, որոնք իրենց կեանքը անցուցած են՝ աշխատելով այս մայր եկեղեցիին շրջակայքը, և բնական էն Հայոց փողոցին երկու կողմերը կառուցուած պերճաւորուն մէջ:

Հայ վաճառականները, որոնք Լեհաստանի և Ասիոյ երկիրներուն մէջ առևտւաբական գործառնութիւններ կ'ընէին, իրենց տուններուն մէջ լեցուցած էին Արեւելքի հարստութիւնները: Թանկարժէք գորգեր և հիւստածքներ, արծաթ և ոսկի անօթներ և սպասներ, հոս Լվով բերուելով, ինքնատպութեանց զեղեցկավայրի մը կը վերածէին այս տեղը: Կարծես թէ Արեւելքի տաքուկ մէկ անկիւնը՝ հոս Լվովի ցուրտ պատերուն առջև էին փոխադրուած: Հոս է որ կը պարզուէր Լեհաստանցի հայերուն գործօն և ժիր գոյութիւնը:

ԱՐԱՐԱՏԻ ՈՏՔԻՆ

Ո՞վ էին այդ հայերը, և ի՞նչ բախտ զիրենք արեւազեղ Հայաստանէն բերաւ հոս՝ Լվովի այդ ցուրտ երկիրքին ներքև: Արարատ լեռան ոտքը, Արաքս գետին եւ վանայ, Ուրմիոյ և Աւանի լիճներուն ափին կը գտնուէր հայոց հայրենիքը: Ըստ աւանդութեան, Նոյի տապանը, Ջրհեղեղէն ետքը այդ լեռան կատարին վրայ հանգչեցաւ: Պատմութիւնը մեզի կը խօսի Հայկի մասին, հզօր ու քաջ այդ էակին, որ հայ ցեղին հիմնադիրը եղաւ: Հայերը իրենց լեզուով ինքզինքնին կը կոչեն իւայ, ու իրենց երկիրը Հայաստան: Հայոց զիջաբանական պատմութիւնը կը վերանայ մինչև Քրիստոսէ առաջ 2000 թուականը: Անոնց մասին առաջին պատմական տեղեկութիւնները կը հասնին մինչև Քրիստոսէ առաջ Գ. դարը: Հայկական հզօր միապետութիւնն իր կայանն ունէր Ասիոյ եւ Եւրոպայի սահմաններուն վրայ Քրիստոսէ 2300 տարիներ առաջ. այս երկիրը եւթարկուած էր շարունակական վտանգի մը ռազմիկ ժողովուրդներու կողմէ, որոնք Եւրոպան կը նուաճէին իրենց գէպի Արեւմուտք գաղթի միջոցին: Հայ ժողովուրդը քաջ և պատերազմիկ ժողովուրդ մըն էր. կարող զիմակալելու իր վրայ յարձակող-

ներուն, բայց յաճախ իրարու հետ կոռուող բազմաթիւ թշնամիներու մէջ կը գտնուէր ան: Պատերազմները և անոնցմէ յառաջ եկած տնտեսական յոռի պայմանները պատճառ եղան որ հայերը մեծ բազմութեամբ թողուցին իրենց հայրենիքը, իրենց հետ տանելով իրենց ընտանիքները և ինչ որ կարող եղան ազատել իրենց ունեցածներէն: Անոնք սկսան գաղթել իրենց դեռ միապետութիւն ունեցած օրերուն Նոյն իսկ ԺԱ. դարուն պատահեցաւ Հայոց մեծագոյն գաղթը գէպի Աւստրիա, մանաւանդ գէպի Սլովակ: Մեծամեծ կորուստներէ և Հայաստանի հին մայրաքաղաքին՝ «հազար ու մէկ եկեղեցի ունեցող» Անիի կործանումէն ետքն էր որ պատահեցաւ այդ երեք հարիւր տարի աւելի յետոյ, Հայաստանի կորսնցուց իր անկախութիւնը և աւարի որս եղաւ իր դրացիներուն: Նորէն, հազարաւոր հայեր թողուցին իրենց հայրենիքը և գացին այլուր փնտռել իրենց հոմար լաւագոյն գոյութիւն մը: Այս բանը բազմիցս կրկնուեցաւ ազգային անիշխանութեան չընտանի և տեղ մինչև մեծ պատերազմը: Մեր օրերուն, Հայաստան պղտիկ հանրապետութիւն մըն է, որ հին մեծ միապետութեան գոյգն մէկ մասը միայն կը գրաւէ: Յիսուսի մահէն քիչ յետոյ առաքեալները Հայաստան բերին ճշմարիտ հաւատքը. բայց Գ. դարուն էր որ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի օրով, բոլոր հայ ժողովուրդը քրիստոնէութեան դարձաւ: Անկէջ ի վեր այդ կրօնքը եղաւ հաւատքը հայ ժողովուրդին. որ երբեք չը դադրեցաւ զայն պաշտելէ:

Զ. դարուն է որ հայերը ինքնուրոյն եկեղեցի կազմեցին, որուն պետը, ամենայն Հայոց կաթողիկոսը կը նստի Էջմիածնի նուիրական քաղաքին մէջ: Ութ դար առաջ Լեհաստան գաղթող հայերը այս ինքնուրոյն ազգային եկեղեցիին կը պատկանէին:

ՀԻՆ ԼԵՀԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՏ

Բերանացի աւանդութեան մը համաձայն, որ աւելի ետքը դրի առնուեցաւ ժամանակագիրներու ձեռքով, Լվովի քաղա-

քին մէկ մասն եղած Փոցամէի Սր. Աննա եկեղեցին, որ այժմ չկայ, պէտք է ժԲ. դարուն կառուցուած հայ եկեղեցի մը եղած լինի. ինչ էր ցոյց կուտայ թէ հայերը այդ ատեն պէտք է արդէն Լվով եկած ըլլան: Անոնց՝ այս ափունքներուն վրայ գալու թուականը ճշտու ծանօթ չէ: Կըրնայ ենթադրուիլ թէ անոնք Ֆոգելիա և Կրօգի Զէրվիէնսքէ եկած են, արտօնութեամբը ռուս իշխաններու, որոնք թաթարներէ աւերուած վայրերուն մէջ կ'ուզէին կարելի եղածին չափ ստուարաթիւ գաղթականութիւններ կազմել: Ամէն պարագայի մէջ, յայտնի է թէ հայերը յոյժ բազմաթիւ էին Լվովի մէջ, Մեծն Քաղիմիրի օրով: Այդ թուականին է որ անոնք սկսած են հոն իրենց մայր եկեղեցիին շինութեանը, և եպիսկոպոս մը հաստատած են հոն: Քաղիմիր անոնց շնորհաց իրաւունքը Երեսփոխանական ժողովի մը, որ 12 երեւելիներէ կը բաղկանար, Այս ժողովը միեւնոյն ատեն հայկական դատարանի պաշտօն ալ կը վարէր: Հայերը իրենց հետ հոն տարեր էին իրենց օրինազիրքը, որ յետոյ ճանչցուեցաւ Հին Սիկիսմոնտէն: Լեհաստանի ուրիշ թագաւորներ, Յովհ. Քաղիմիր, Սիկիսմոնտ Օգոստոս, Յովհ. Դ. Սոպիէսքի բազմաթիւ նորանոր առանձնաշնորհումներ ըրին հայերուն:

Լվովի և արեւելեան Լեհաստանի սահմանակից քաղաքներուն մէջ հաստատուած հայերը կը զբաղէին վաճառականութեամբ և Լեհաստանի և արեւելեան երկիրներու միջև առևտուրով: Ապրանքներ բերել կուտային Թուրքիայէն, Սիւրիայէն, Արաբիայէն, Եգիպտոսէն և նոյն իսկ Հնդկաստանէն: Բոլոր արեւելեան թանկագին վաճառքներ իրենց ձեռքերէն կ'անցնէին: Գորգ, հիւսուածեղէն, արծաթով և ոսկիով բանուած կերպաններ կամ զիպակներ, որոնցմով թագաւորական զգեստներ կը շինուէին, եկեղեցւոյ զարդեր, պաշտամունքի առարկաներ, գոհարներ, մարդարիտ (հարուստ քաղաքորեարի զուարճանքի նիւթերը), արեւելեան համեմներ, պղզպիղ, կոճապղպեղ, մշկընկոյղ, ևայլն, այս ամէնը Լեհաստան կը բերուէին Հայոց միջոցաւ և կը տարածուէին երկրին մէջ ամէն կողմեր: Զարմանալ պէտք չէ ուրեմն թէ ինչու անոնք կը բնակէին Լեհաստանի

արեւելեան վաճառականական քաղաքները, ինչպէս, Պրօգի, Պրցէցանի, Ռուպիս, Հօրօտէնքա, Ժարօւլով, Ժաղլովէց, Լուցք, Փօտաչէց, Սթանիսլավով, Յլոքցուով, Յոլքովիտ, ևայլն: Անոնք կը գտնուէին նաեւ Լուպլէն, Քաղիմիր, Վիստուլէ, Յամոսք, Վարսովի, և նոյն իսկ մինչև Քոյնանի: Այս վերջինին մէջ, ամբողջ վաճառականութիւնը կեդրոնացած էր հայերուն ձեռքին մէջ: Անոնց յիշատակը արձանագրուած է նոյն իսկ լեհական բանաստեղծութեան մէջ: Զոր օրինակ, բանաստեղծ Սերաստիէն Քլօնովիչն է որ կը գրէ.

«Անոնց Բով կըրնա գրքնիլ բուրբ գորգեր,
Ոսկեհուռ գրքակ, ըզգեսցու մեծաւ.
Ու կիմամոմոնց հոնեղ, սիրելի,
Պղպեղ, կոնպղպեղ, շաքերեղեղ, արմաւ,
Մեկաբոյր ծաղիկ, սափաւ կուսակաւ».

ԺԶ. և ԺԷ. դարերը լեհահայերու ամենաբազաւած թուականները եղան, մանաւանդ Լվով քաղաքին մէջ: Երբ յետոյ անոնք միացան կաթոլիկ եկեղեցիին հետ, իրաւապէս հաւասարապատիւ նկատուեցան լեհերուն: Ատիկա տեղի ունեցաւ ԺԸ. դարուն: Այդ թուականէն հայերը մեծ կարեւորութիւն և յարգանք վայելցին իրենց քաղաքակիցներէն: Անոնք քաղաքին ազնուականներէն կը համարուէին՝ շնորհիւ իրենց ունեցած հարստութեան: Բայց միայն իբրեւ վաճառական չէ որ բարձր դիրք ունէին անոնք. անոնց մէջ բազմաթիւ էին մտաւորականները, ինչպէս նաեւ արուեստագէտներն ու արհեստաւորները, զոր օրոսկերիչները և գորգագործները: Անոնց նրբարուեստ և գոհարադարձ թուրերն ու սուրերը, ոսկեհուռ թամբերն ու ասպազէնները շատ կը գնահատէին լեհ արքաներն ու սեպուհները: Ատոնց շնորհիւ շատ շուտ հարստացան հայ արհեստաւորները: Լվովի լաւագոյն ոսկերիչն էր Պետրոս Զաքարիաղովիչ: Յովհաննէս Սոպիւսքի անոր արհեստանոց մը շինել տուաւ Լվովի իր պալատին մէջ, ուր Պետրոս կ'աշխատէր միմիայն թագաւորին համար, որ շատ կը սիրէր զայն, և որ յետոյ արքունի քարտուղարի տիտղոսը տուաւ անոր:

Արեւելեան երկիրներուն հետ այսպէս միշտ առևտրական յարաբերութեան մէջ լինելուն համար, հայերը տիրացած

էին օտար լեզուներու ծանօթութեան, 1400 թուականէն ի վեր, քաղաքապետական թարգմանչի պաշտօնը միշտ հայու մը կը արուէր:

Լեհաստանի թագաւորները հայերը կը զործածէին նաեւ իրր զեպաններ Լեհաստանի և Թուրքիոյ միջև: Իրենց աշխատութեան և ժրջանութեան շնորհիւ անոնք մթերեցին խոշոր հարստութիւն, եւ երբեմն, պատերազմի ատեն մասնաւոր, Անոնք օգնեցին քաղաքապետութեան գանձին. զոր օր. քրոնիկապիւր մը կ'ըսէ թէ՛ Վլասիւլաւ Դ. ի օրով, Աւետիք Պետրատովիչ անուն Լվովցի մը՝ ծագումով հայ, թագաւորին 100000 տուփքատ փոխ տուաւ: Անկաթագաւորին խոստացած էր տալ այդ գումարը. երբ արքունի պատուիրակները իրեն ներկայացան, անկա հարցուց անոնց թէ ինչ տեսակէն պէտք էր որ վճարէր այդ գումարը. ոսկի՞, արծաթ՞, թէ՛ պղինձ դրամ: «Երեքն ալ կ'ըլլայ» եղաւ պատասխանը: Այն ատեն Պետրատովիչ երեք անգամ 100000 տուփքատ համրեց անոնց, ոսկի, արծաթ և պղինձ դրամով. որպէսզի թագաւորին տանին զայն:

Լեհական հանրապետութեան վերջերը, Լեհաստանի արեւելեան քաղաքներուն վաճառականութիւնը նսեմացաւ շատ, ու բազմաթիւ հայեր ստիպուեցան հողեր գրնել: Այն ատեն Ստանիսլավովի, Գոլոմէայի, Սնիատինի, Քիւտի հողերուն մեծ մասը մինչև Չէրովիցան ի Պուքովինա (որ արեւելեան Կալիցիոյ հետ միասին՝ ԺԲ. դարուն վերջերը աւստրիական վարչութեան ներքեւ էր) հայերուն կը պատկանէր:

Պէտք է յիշել թէ այս քաղաքներէն շատերը այժմ լեհական սահմաններէն արտաքոյ կը գտնուին, ինչպէս զոր օրինակ, Քամենց Գոտուքէյ, ուր կը բնակէին բազմաթիւ հայեր, որոնք արեւելքի հետ վաճառականութիւն կ'ընէին: Մոլտավիոյ եւ Վալաքիոյ քաղաքներէն շատերը, որոնք այժմ Ռումանիոյ մաս կը կազմեն, Հայոց շնորհիւ՝ այդ մարզին վաճառականութեան կեդրոններն էին:

Փիւ, որ այսօր միմիայն արեւմտեան մասին շուրջը կը դառնայ, երբեմն ամբողջ շէնքը կը շրջանակէր: Այս եկեղեցին, ինչպէս հին շէնքերէն շատերը, քանիցս վերակառուցուած և վերանորոգուած է. ատոր համար է որ մինչև այսօր տակաւին ճարտարապետական նոր գանձեր կը գտնուին միշտ իր մէջ: Եկեղեցիին արեւելեան մասը, որ կողակային կիսաշրջանակի մը ձևն ունի, դեռ կը պահէ Մեծն Քաղիմիրի յիշատակը: Հնազոյն մասն է ասիկա, որուն շինութիւնը սկսած է 1363 ին: Այս մայր եկեղեցին Եւրոպայի մէջ ամենէն հին հայկական յիշակերտն է: Անոր յատակագիծը յօրինուած է հայկական հաւասարակողմ խաչաձևի մը վրայ, ինչ որ կը ցոյցնէ թէ այս տաճարը շինուած է Հայաստանի աւանդութեանց համեմատ:

Մանենք եկեղեցիէն ներս. հինաւորաց այս պատերուն մէջ տիրող կէս մթութեան մէջ աչքերնիս իրեն կը քաշէ վերէն իջնող պայծառութիւնը: Լոյսն է այն՝ որ կ'իջնէ կամարներուն վրայ կանգնած բարձրադիր գմբէթէ մը. ան կը ծաւալի քարէ պատերուն և թունդ գոյներով ներկուած սուրբ պատկերներուն վրայ: Գլխաւոր խորանին մէջ, Յիսուսի դէմքը՝ առաքեալներուն մէջտեղ՝ կը փայլի Ժան Հէնրի Ռօլանի նկարի մը վրայ, որ կը ներկայացնէ վերջին ընթրիքը:

Հայկական այս տաճարը խոր և անջնջկի տպաւորութիւն մը կը ձգէ մեր վրայ: Ամենահին մասին մէջ աչքի կը դարնեն որմանկարները և մեծ հարստութիւնը գմբէթադ ձեղունին զարդարանքներուն: Արձանագրութիւններ կրող փոքրիկ տախտակներ և հայկական խաչեր (= խաչքարեր) հիւսուած են պատին մէջ, որմագարդութեան մաս կազմելով այդպէս: Ուստական խաչեր են անոնք: Զարդարանքի այս կերպը այսօր բոլորովին մոռցած են լեհահայերը: Կան նաեւ Ժան Հէնրի Ռոլանի որմանկարները, որոնք կը զարդարեն մայր եկեղեցիին գլխաւոր մասը, որ ԺԷ. դարու գործ է: Կուշտի փոքրիկ մատուռին մէջ ամենէն նշանակելին է հին նկար մը որ կը ներկայացնէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը. ան զարդարուած է սուրբին կեանքը ներկայացնող փոքրիկ մետալիոններով դրուած արծաթ շրջանակով մը:

ԼՎՈՎԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՄԷՋ

Մայր եկեղեցւոյ բակին հին դարասա-

Ամենէն նոր մասը, որ շինուած է Ի. դարուն սկիզբը, ծածկուած է ապակիէ գմբէթով մը: Նոր են երգիւթները և երգիչներուն տեղը, ինչպէս նաև մուտքի դուռը, որ Գրաքովիոյ փողոցին վրայ կը նայի: Մայր եկեղեցին կը պարունակէ հին մեծ դանձեր, այսինքն պաշտամունքի առարկաներ, ծիսական զգեստներ, նկարներ, ևայլն, բայց ամենէն թանկարժէքն է ԺԲ. դարէն հայերէն աւետարան մը: Մագաղաթի վրայ ձևագիր մըն է ան, որուն չորս հարիւր էջերը զարդարուած են գեղեցիկ գիրերով և զմայլելի մանրանկարներով, որոնց վառ գոյները անեղծ են մնացած:

Եկեղեցիին շրջակայքն ալ հինաւորաց տեսք մ'աւնի: Արեւելեան կողմը կայ նեղ փողոցիկ անցք մը, ուր կը գտնուի Ս. Քրիստոփորի նուիրուած սին մը: Միւս կողմէն կը մտնուի ներքին բակի մը մէջ, որ մայր եկեղեցին կը բաժնէ վանքէն հայ Բենեդիկտեանց, որոնք հոն կը բնակին ԺԷ. դարէն ի վեր: Ոչ հեռու գէպի Սքարպքովքայի փողոցը տանող դուռնէն՝ կը գտնուի փոքրիկ բակ մը, ուր է պաշտամունքի առարկաներու խանութ մը, որ կը կրէ «Mons Pius» անունը:

Լեհաստանի մէջ պահուած հայկական պաշտամունքը քիչ կը տարբերի կաթոլիկ պաշտամունքէն: Եթէ ուշադրութեամբ հետեւինք հայկական պաշտամունքին, կրնանք նշմարել մանրամասնութեանց տարբերութիւններ: Առաջին տարբերութիւնն այն է որ պաշտամունքը հայերէն լեզուով կը կատարուի: Բայց գլխաւոր տարբերութիւնը ս. պատարագին մէջ է. նշխարն ու բաժակը աղօթքէն վերջն է որ կը բարձրացունին: Այդ ատեն է որ քահանան կ'օրհնէ ժողովուրդը: Աղօթքին խօսքերն ալ կը տարբերին կաթոլիկ աղօթքին խօսքերէն: Պէտք է աւելցնել նաև թէ, տարին երկու անգամ, ծնունդի տօնի նախորդ երեկոյին և աւագ շաբաթ օրուան երեկոյին կը մատուցուի ս. պատարագը:

Հայկական պաշտամունքին ուրիշ մէկ մասնաւորութիւնն ալ այն է որ մկրտութեան առթիւ ս. հաղորդութիւն կը տրուի. այս սովորութիւնը կայ սակայն արեւելեան բոլոր միւս եկեղեցիներուն մէջ ալ:

Այս մայր եկեղեցիէն դատ, Լվովի մէջ

ուրիշ հին հայկական մատուռներ և թեմական եկեղեցիներ ևս կան ի Պրէձէձանի, Հորսքա, Քիւթի, Լիւջիէք, Ստանիսլավով, Սնիաթին, Թիգմէնիձա: Այս բոլոր եկեղեցիները կը կառավարուին արքեպիսկոպոսէ մը, որ պեան է հայ-կաթոլիկ պաշտամունքին ի Լվով:

Լեհաստանի միւս եկեղեցիներուն մէջ պէտք է յիշել Ստանիսլավովինը: Հայոց այս քաղաքին մէջ հաստատուէն անմիջապէս վերջը, ԺԷ. դարուն երկրորդ կիսուն, սկսան հոն կառուցանել փայտաշէն եկեղեցի մը, որ ատեն մը ետքը այրեցաւ: Հայերը զայն վերակառուցին, այս անգամ քարաշէն: Դժբախտաբար այս երկրորդ եկեղեցին ևս այրեցաւ ԺԹ. դարուն առաջին կիսուն: Ի դարուն էր որ նորէն ձեռնարկուեցաւ անոր վերաշինութեան, և դեռ քանի մը տարի առաջ է որ աւարտեցաւ ան: Ստանիսլավովի եկեղեցին, ուրիշ շատ մը սրբարաններէ դատ, ունի նաև երկու գեցեցիկ խորաններ, զորս մասնաւորաբար կը մեծարեն հայերը, և որոնք նուիրուած են Ս. Կայիթայի և Ս. Անտոնի: Եկեղեցւոյ կողքին կայ մատենադարան մը և թեմական գրադասարան մը, որ կը պարունակէ բաղմաթիւ ձեռագիրներ և հայկական վաւերագիրներ, ինչպէս նաև ծիսական զգեստներ և պաշտամունքի զանազան առարկաներ:

Պէտք է յիշել նաև Քիւթիի հայկական եկեղեցին: Փայտաշէն առաջին այրած ըլլալով, անոր տեղ շինուած է այժմ նոր մը, նշանաւոր՝ հրաշագործ պատկերով մը, որ Ս. Անտոնը կը ներկայացնէ:

ՊՐՈՒՆՍԼՈՒԱ ՔԷՕՔՐԻԼԵՍՆ

(Շարունակելի)

ԿՈՐԶՈՒՐԳ ԵՒ ԿՈՍՔ

Լաւագոյն կերպով ընդած կեանքը ո՛չ քիչ այն է որուն մեջ մարդս աւելի հաճոյք, դրամ, իշխանութիւն, պատիւ կամ հաւքաւ կը շահի, այլ այն՝ որուն մեջ մարդս աւելի մարդ կ'ըլլայ և կը կատարէ մարդկային պարտականութեանց և օգտակար աշխատութեանց մեծագոյն գումարը:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՌՈՂԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, Պարզուած Իրենց Գաղսնին ու Մարտիկան Սանմանները: Հ. Վարդան Վ. Հաջուցի: Վենեսիլ, Ս. Ղազար, Միխրաբեան Տպագրութիւն, 1933, 8⁰ էջ 371:

Ներկայ հատորը, գրուած քառասուն տարիներ հայ լեզուն դասաւանդողի մը կողմէ, ունի շատ մը ուշադրաւ նորութիւններ հայերէնի ուղղագրութեան և յարակից զանազան հարցերու մասին:

Գրքին սկիզբը գրուած հակիրճ Ազգի մը ընթերցողին կը ծանօթացնէ աշխատութեան նպատակը: Իսկ գրքին վերջը կը գտնուին Ուղղիլի և Յաւիլի, Տուցիլի Զուգարութեան, և Նիւրեռու Յանկ: Բուն գրուածքը բաժնուած է վեց ընդարձակ գլուխներու՝ որոնց բովանդակութիւնը, կարգ մը զիտողութիւններով, կը ներկայացնենք ստորեւ:

Առաջին գլուխը կը բաժնուի 11 յօդուածներու՝ այլազան նիւթերով: 1. — Մեր արդի արտասանութեան գլխաւոր երեք բաժանումները: 2. — Հայաստանի այժմեան ուղղագրութեան 11 թերութիւնները: 3. — Ուղղագրութեան մասին գրող հեղինակներ, Հ. Ա. Ղազիկեան, և Ե. Արք. Դուրեան: Կ'արժէր յիշել նաև Յ. Գաղանձեանը՝ որ իր Նոր Քերականութեան բարձրագոյն և լրացուցիչ դասընթացքին մէջ արժէքաւոր գլուխ մ'ունի ուղղագրութեան վրայ: 4. — Ներկայ աշխատութեան ծրագիրն ու ընդթիւ, որ նախորդներէն բաւական կը տարբերի: 5. — Հեղինակը, հաստատելէ յետոյ թէ բառերու մէջ յետադաս գրերն են որ կ'ազդեն նախորդներու վրայ՝ և ոչ թէ հակառակէն, կը յարէ. «Եւ հօս է ուղղագրութեան գաղտնեաց լուծումը, որուն յաջողեցայ հասնիլ»: 6. — Ծարք մը հնարաւոր զուգարութիւններ: 7. — Բաղաձայններու կրկնութիւն՝ անսովոր հայ օկանջին: 8. — Հայ հարադատ ուղղագրութեան տարբերները. ուղղագրական տարբերութիւնք ի հնումն, և եւ հ, և ու իւ, յ ու դ, և ը տառերուն գործածութեան մէջ: 9. — Ուղղագրութեան պատկերը կազմող տարբեր: 10. — Գրերու

լծորդութիւնները. «ուղղագրական օրինակացս մէջ անտես թողուած են գրեռլ լծորդութիւն, . . . : Ես զանոնք ընդօրինակողաց սխալներ կը համարիմ՝ քիչ բացառութեամբ, և ոչ մատենագրաց յատուկ ձեւեր»: 11. — Ուղղագրութեան վերաբերեալ զանազան խնդիրներ, առողանութիւն, տառագարծութիւն, և այլն:

Երկրորդ գլուխը կը բաժնուի հինգ մասերու, որոնք կը ստորաբաժանուին աւելի կամ նուազ թուով յօդուածներու:

Ա. — Արդի Առողանութիւնը. — Հնչական երբեակ գրութեանց մասին կարգ մը մանրամասնութիւններ:

Բ. — Նշանագրաց Աղբիւրը. — 1. — Կորիւնի «յայտց դպրութեանց» բացատրութեան մէջ դպրութիւն բառով Հ. Հացունի կը հասկնայ այրութիւն: Ասոնք ընդ հայկական գրեր չէին այլ օտար լեզուի մը տառերը, որոնց միջոցաւ փորձած էին երբեմն հայերէն գրել: Ուրեմն Դանիէլ Աստի գիտնականին մօտ գտնուածը շարագրութիւն մըն էր: «Ծնորհիւ ծանօթ հայ լեզուին ու ծանօթ օտար գրին էր՝ որ Դանիէլ կրցաւ կարգաւ գրուածք ու համոզել զՀայս՝ թէ հայերէն էր այդ»: Այդ փորձէն մինչև Ս. Մաշթոց «բաւական ժամանակ անցած լինելու է, և այդ գրութեան տառերը ձեռով ալ հեռացած իրենց Ե դարու համացից յաջորդներէն, . . . »: 2. — Այդ գրերը առնուած էին յոյն լեզուէն: «Եւ մեր միտքն ականաւոր կը թուի դէպի «հելլենասէր» և ուսումնասէր Տիգրանեանց օրերը, հօն իսկ որոնելու համար այդ փորձին ժամանակը, քան ուրիշ որ և է դարու մէջ: . . . Այդ հնացած յոյն գրերն էին՝ զորս Դանիէլ շարեց նոր յունականաց դէմ, և յղեց անկասկած իրենց աղբիւրին հետ, որպէս զի Հայք անտի հանէին նոյն տառից հայկական ձայներն ալ, զորս չէին կարող քաղել ժամանակի յունարէն գրերէն, որոնք հնչմամբ հեռի էին աղոցմէ, . . . : Ու Մաշթոց առաւ նոյն գրուածը, անոր տառերուն տուաւ այն հնչիւնները՝ զորս գեո պահած էր ներփակ հայ բարբառը: Եւ այսպէս ունեցաւ նոյն յունական նշանագրաց հին հելլենական ու միանգամայն հայկական ձայնները»: Այս գրերով կատարուած երկամեայ փորձերու արդիւնքը դարձեալ գոհացուցիչ չգտնուեցաւ: Ս. Մաշթոց ստիպ-

ուեցաւ կրկնապատկել իր ճիգերը. վերջապէս «պարզեւէր իսկ վիճակ յամենաշնորհողէն Աստուծոյ, հայրական չափուն ծընեալ ծնունդս նորոգ և սքանչելի տուրք աւջովն իւրով (Մեսրոպայ), նշանադիրս հայերէն լեզուին»: Կտրիւնի այս բացատրութիւնը «մթին է»: Ս. Մաշթոց բոլորովին նոր գրեր չստեղծեց, «այլ միայն լրացուց նախորդները»: Մեր այբուբենի տառերուն մեծագոյն մասին՝ 21-ին մէջ «դեռ պահուած կը գտնենք՝ յունականաց թիւը, ձայներն՝ աւելի կամ նուազ հաւասար անոնց, և Դանիելէ մերոց տրուած յունական կարգն ալ. . . . »: 3. — Դանիելեան 21 գրերէն դուրս մնացող 15-ին հնարիչն է Մաշթոց «սուրբ աջովն իւրով»: 4. — Մեսրոպեան նշանագրաց քիւն էր 36, Ա-Գ: «Կովկասեան հայկաբանից բոլոր գիտութիւնը և, ի, յ, լ, ու, ղ, գրերուն զէմ՝ հիմնուած էր գրչագրական սխալներու և ձրի ենթադրութեանց վրայ, որոնք իրաւունք չէին կարող տալ ու չեն տար եղծանելու մեսրոպեան այբուբենն և ուղղագրութիւնը, . . . »: 5. — «Այբուբենի կարգը նոյն էր միշտ ինչ որ այժմ է: . . . Ի՞նչ հաշուով Մաշթոց իւր հնարած 15 տառերը խառնեց դանիելեանց մէջ փոխանակ անոնց ետեւ յաւելլու: Դժուարին եղաւ ինձ ճշդել այդ կէտը, . . . ոչ ալ Հ. Աճառեան գոհացուցիչ լուծում մը գտաւ»: 6. — Տառերու շնամկները: 7. — Նշանագրաց անուակ: 8. — Գրոց ձևերը: 9. — Ս. Մաշթոցի յօրինած գրերը Վրաց և Աղուանից լեզուներուն համար: Հ. Հացունի կ'ախորժի «խորհիլ՝ թէ հայ գրերն իսկ կապեց այդ գոյգ լեզուաց հետ՝ անոնց պահանջած չափով»: — Պէտք է ըսել սակայն թէ Վրաց և Աղուանից գրերուն հարցը իր լուծումը գտնելու համար տակաւին կը կարօտի ընդարձակ և լուրջ ուսումնասիրութեանց:

Գ. — Նշանագրաց Ձայները. — Երեք կարեւոր սկզբունք. ա) Հինը ճշդել հնով. բ) Մէկ գիր՝ մէկ ձայն. գ) Ամէն գիր հընչելի: 1. — Գրոց գիւտէն առաջ հայացած օտար բառեր: 2. — Դիփնեսիոս Թրակացւոյ քերականութիւնը իրր տպահովագոյն աղբիւր ստուգելու համար յոյն և հայ այբուբեններու առողանութիւնը: 3. — Ձայնաւորաց հնչումը: 4. — Երկրարբառք: 5. — Բաղաձայնք, որոնք «մեր հնչարա-

նական խնդրոյն համար անշուշտ մեծագոյն ուշադրութեան արժանի տարերքն են»: ա) Նուրբ, միջակ, և թաւ տառերու սահմանումը: բ) «Հիներու քերականական սահմանն սքանչելապէս կը զուգընթանար բնախօսականին»: 6. — ա) Այս յօդուածը շատ կարեւոր է: Հոս Հ. Հացունի եւրոպացի և հայ գիտուններու փորձերէն մէջբերութիւններ ընելով և կարգ մը համեմատութիւններ կատարելով կ'եզրակացնէ թէ հայկական նուրբ (Պ. Կ. Տ.) և միջակ (Բ. Գ. Դ.) տառերուն հարադատ հնչումները ոչ թէ Կովկասի Հայոց լեզուին վրայ գտնուածներն են, այլ՝ Այրարատի և Տարօնի: Մեր բ գ դ միջակները երբեմն հաւասար էին լատինական b g d-ին, մինչ այսօր հաւասար են եւրոպացւոց p c t-ին, վասնզի այս վերջիններուն արտասանութիւնը միջակները նրբացուցած և նրբերը միջակի փոխած է, ինչպէս ըրած են նաև Կովկասահայք: բ) Գ. 1 յօդուածին մէջ Հ. Հացունի խոստացած էր անդրադառնալ Պարսից և Ասորոց լեզուներուն b g d նրբերուն մեր բ գ դ միջակներով փոխանակութեան խնդրին: Արդ՝ երեւոյթները նկատի առնելով կ'ըսէ թէ «Հնչմանց նախկին հաւասարութեան կամ ձայնական հաստատուն կանոնի մը չենք կարող վերագրել զայդ. . . »: գ) Պատմական և դրական որոշ փաստերով կը հաստատէ թէ յոյն ու լատին նշանագրաց ձայները խանգարուած են դարերու ընթացքին: դ) Կ'եզրակացնէ թէ «մեր հնչման կանոնաւորութիւնն իւր անեղծութեան ապացոյցն է»: ե) Կը ճշգէ «թէ Ե՞րբ և ուստի՞ ծագած է Կովկասեանց հակահայ հնչումը»: զ) Կը կրկնէ թէ «միակ հին ու հարադատ հնչումը զոր ունինք, Տարօնին է՝ ուր ծընաւ Մաշթոց, և Այրարատին՝ ուր գործեց»: Եւ ապա կը յարէ. «Ծճարիտ պարծանք մ'է ուրեմն Հայերուս համար, նախ՝ արեւելեան և արեւմտեան լեզուաց մէջ ունենալ ամենէն հարուստ այբուբենը. . . . փոխանակել զայն լատին գրերով, ինչպէս կը խորհուի, ոսկին թողուլ՝ կապարն առնուլ է. . . . »: Մեր երկրորդ ու մեծագոյն պարծանքը, յոյն-լատին-հայ այբուբենին պատմական աստիճանաւորութիւնը պահելն է ցարդ մեր չրթանց վրայ»: 7. — Դ. և Լ տառերու հարցը, «հին և անլոյծ մնացած»: ա) Այս հարցի մասին յայտնուած

կարծիքներու ամփոփում: բ) «Այս (դ) գրին կիրարկութիւնը օտար անուանց ու բառից մէջ՝ ընդհանուր էր նախ քան միջին դար»: Ասիկա կը հաստատուի հնագոյն Զեռագիրներու վկայութեամբ: գ) Նախա-մետրական շրջանին հայացած, յոյն, պարսիկ, եւ ասորի բառեր, թէ՛ դ, եւ թէ՛ շ ձայներով՝ վերջինները «թուով շատ սակաւ»: դ) Դ. գրին հնչման գալով «փաստեր ունինք պնդելու՝ թէ կոկորդային էր միշտ: . . . բայց կը կարծեմ աւելի փափուկ քան այժմ, եւ զիւրասահ քան զի, Այդ ձայնը չկար յառաջագոյն միւս գրացի լեզուաց մէջ, եւ յետոյ գոյացաւ: . . . Որով կրնանք պնդել՝ թէ դ ձայնը նախկին դարերուն հայ բարբառին միայն յատուկ էր»: ե) «Հիմա հարց կը ծագի. եթէ հայ լեզուն նախամետրական շրջանին ունէր դ եւ շ ձայները միանգամայն, ինչո՞ւ օտարաց /ը հնչեց դով, եւ ոչ շով: . . . ես ազոր մէկ լուծում միայն կը գտնեմ. այս՝ թէ հայ լեզուն ի սկզբան չէ ունեցեր շ ձայնը, այլ դ միայն. Յետոյ սկսեր են Հայք տակաւ ընտանեան օտար լեզուաց եւ անոնց /ին, եւ հետզհետէ խառնել դայն իրենց լեզուին եւ յիշեալ փոքրաթիւ օտար բառերու մէջ. այնպէս որ Մաշթոց եկաւ եւ երկու ձայները միանգամայն գտաւ ազգին շրթանց վրայ, եւ իւր գտածին պէս ալ գրեց: Այս է իմ հաստատուն համոզումս»: — Յարգելի հնախօսին այս համոզումը ճշմարտանման չի թուիր մեզի: Հայ լեզուն շ ձայնը կը կարծենք թէ ունեցած է ի բնէ: Մեր այս կարծիքը ապացուցուած կրնանք համարիլ նկատելով որ մեր լեզուին ընտանեկից հնդեւրոպական լեզուներն ունին այդ ձայնը, եւ հայ լեզուին մէջ կայ շ ձայնով սկսող կամ նոյն ձայնը պարունակող հնդեւրոպական հնագոյն բառերու հոյ մը: Ասկէ զատ շ ձայնը շատ տարածուած ձայն մըն է եւ մեզի ծանօթ սեմական եւ մօնկոլական լեզուներն ալ ունին դայն: Ուստի ենթադրել թէ հայ լեզուն ի սկզբան չունէր այդ ձայնը՝ անտեղի է: Պիտի առարկուի որ եթէ հայ լեզուն սկիզբէն ունէր շ ձայնը՝ ինչպէս կարելի է որ օտարներու /ը փոխանակ շով արտասանելու յաճախ վերածած է դի: Այս առարկութեան կրնանք պատասխանել թէ շ նախնական ձայնը հետզհետէ փոխանակ-

ուած է դով: Եւ ծանօթ իրողութիւն մըն է թէ դ ձայնը բին տեղն ալ կը գրաւէ ըստէպէ: Հ. Հացունի ինք տուած է կարգ մը օրինակներ եւ յիշած է նաեւ այն երեւոյթը «որ կը տեսնենք այսօր Գաղիոյ ոստանին մէջ եւս, ուր ի կոկորդայնացած է մասամբ»: Լի լծակից շ ձայնին զատացման այս օրինակներն ալ կը թելադրեն Հ. Հացունիի «խորհելու» թէ գուցէ ի կամ ու հնչիւնն եւս չկար ի սկզբան մեր քով, եւ յետոյ մտեր է: Բայց այս կարծեաց վրայ բարեբաւտարար չի պնդեր ան, որովհետեւ ակնյայտնի սխալ է: Գաղիոյ ոստանին մէջ բին կոկորդայնացումը կը ցուցնէ որ դ նոր ձայնը կու գայ ի հին ձայնին տեղը գրաւելու: Արդ ինչո՞ւ հայերէնի մէջ եւս չը տեսնել նոյն ընթացքը՝ այլ ըսել թէ «Գուցէ ի կամ ու հնչիւնն եւս չկար ի սկզբան մեր քով, եւ յետոյ մտեր է»: Այդ պարագային պէտք էր Գաղիացուց համար եւս ըսել թէ՝ ի ձայնը ի սկզբան չկար իրենց քով, որ ներկային եւ անցեալին դէմ ծանր մեղանշում է: Եթէ ներուի մեզի՝ ի կոկորդայնացման այս երեւոյթը հանգիստութեամբ պիտի վերադրենք նաեւ անոր լծակից շին եւ պիտի ըսենք թէ շ հնագոյն ձայնը ժամանակի ընթացքին կոկորդայնացած է եւ Ս. Մաշթոց հայ լեզուին մէջ իր օրով գոյութիւն ունեցող այդ երկու ձայներուն համար զատ զատ նշաններ յօրինած է: Լի զատացման այս երեւոյթը թերեւս սխալած չենք ըլլար եթէ վերադրենք մեր ոստանիկ բարբառին, — ինչպէս ի դատացման համանման երեւոյթը յատուկ է առաւելապէս Գաղիոյ ոստանիկ լեզուին, — ասով առանց գծուարութեան կը բացատրուի մէկ կողմէն մետրական ուղղագրութեան մէջ դի գերիշխող դերը, եւ միւս կողմէն ի վերածելու միջնագործան հոսանքը: Հետեւաբար «լին դէպ ի վայր այս աճումն ալ կը տանի դմեղ» ոչ թէ օրը դէպ ի վեր նուագման, որով եւ հուսկ ի սպառ անհետացման», այլ դէպի հնագոյն եւ հասարակ ժողովրդային հնչումը: գ) շ եւ ի գրերուն խառն գործածութիւնը եւ ինչ ինչ կանոններ:

Դ. — Հայերեւի շեշտը. — 1. — Իմաստի շեշտը: 2. — Բառին շեշտը: «Շեշտի յուսական գրութիւնը չկար մեր լեզուին մէջ»: 3. — «Հայերեւի մէջ արդարեւ վաղուց կար

չեղար, բայց տարրեր միւս լեզուներէն և իւր յատուկ ոճով: Այսինքն՝ թէ կապուած էր երկուս վանկերու հետ: ... Հայ բառից չեղան ընդհանրապէս կը գտնուի վերջին վանկին վրայ: ... Ոչ վերջին երկայն վանկեր փոքրաթիւ են հայերենի մէջ. և վերջնոյն հետ կը կազմեն չորս տեսակ չեղար, մեր լեզուին բառերը բաժնելով չորս կարգի: ա) չեղտուր, բ) յարաչեղտ, գ) նախալարաչեղտ, և դ) բազմաչեղտ: 4.— Բազմաթիւ օրինակներով կը ցուցնէ թէ հայերէն բառերու չեղար չարունակ կը վազէ գէպի վերջին վանկը. և կը թուէ չարք մը բառեր որոնք սխալ կը չեղտուին ընդհանրապէս:

Ե.— Կիսալրուքիւն.— 1.— Խնդրին պատմական: 2.— Հին ձեռագիրներու մէջ կէտերու գործածութիւնը: 3.— Ներկայիս մեր գործածած կէտերը: Տողադարձի կանոններ:

Երրորդ գլուխը կը ներկայացնէ ուղղագրութեան պատկերը (էջ 157-232): Այս պատկերին մէջ, որ դասաւորուած է այբուբենի կարգով, կը ցուցուի չափաւոր օրինակներով թէ մեր տառերէն իւրաքանչիւրը ինչ գրեր կ'ընդունի իրմէ առաջ: Այս պատկերէն հանուած օրէնքներով ոչ միայն կը ճշգրտի կրկնակ ձեւերով գրուած հայ բառերէն շատերուն ուղղագրութիւնը, այլ նաեւ՝ թէ նոր թարգմանուող օտար անուններու մէջ ինչպիսի գուգադրութիւններ հակառակ են հայերենի ոգւոյն և պէտք է որ կիրարկուին:

Չորրորդ գլուխը կը զբաղի զուգորդութեանց կազմախօսութեամբ. կը բաժնուի երկու մասերու, որոնք եւս իրենց կարգին կը ստորաբաժնուին մի քանի յօդուածներու:

Ա.— Դրախտաբնու ճիշդին կապեր.— 1-3.— Չայնաւոր և բազմայն տառերու յարումներն իրարու հետ: 4.— Նախընթաց յօդուածներու մէջ նկարագրուած գուգադրութեանց խմբաւորումները: 5.— Համեմատութիւն յունարենի և լատիններենի գուգակցութեանց հետ:

Բ.— Հնչարանութիւն.— 1-3.— Հետաքրքրական երեւոյթներ ձայնաւորաց ու բազմայնից մէջ, արդիւնք հայկական առողանութեան: «Չայնաւոր և գուգադրութեանց այդչափ զանազանութիւն և նրբու-

թիւն մարմնաւորել ու կապել նշանադրաց հետ՝ արդարեւ տաժանելի դորձ էր, և ըստեղծողին պարծանքը պիտի մնայ պատմութեան մէջ: Իսկ ժառանգորդաց հպարտութիւնը պիտի լինի՝ ունենալ անոր ճշգրիտ ծանօթութիւնը, և հսկել անոր պահպանութեան, առանց յապաւելու անոր տառերէն՝ ոչ ձայնաւոր մը, և ոչ բազմայն մը»:

Հինգերորդ գլուխը կը խօսի փոխադրութեան զրուցութեան, այսինքն տառադարձութեան մասին. կը բաժնուի 10 յօդուածներու՝ որոնց վերջիններն ունին բազմաթիւ ստորաբաժանումներ: 1.— Պատմական համառօտ տեսութիւն մը: 2.— Անոր չուրջ պայքարներ անցեալ դարուն: 3.— Կարգ մը օրինակներով հաստատելէ յետոյ թէ յունական տառերէն ոմանց հնչումներն աղաւաղուած էին արդէն Մալթոյի օրով, հեղինակը կ'եզրակացնէ որ թարգմանիչք «յունականաց գրէրը թարգմանցին, ոչ ձայները, ինչպէս մեք ալ ստիպուած ենք ընել՝ հետեւելով փոխադրութեան կանոնին»: 4.— Մալթոյի նըպատակը՝ յունական տառերը նւթապէս թարգմանելու մէջ: 5.— Դրերու ձեւերը կարեւոր են քան ձայները, որովհետեւ ժամանակի ընթացքին գրերու ձայները փոխուած են, կամ բազմացած: «Ոստեն բարբառն անդադար կը յեղաշրջի. գրաւորն ընդ հակառակն եւ որոշապէս պահպանողական է»: 6.— «Ողջմտութիւնը կը ստիպէ՝ որ մեք ևս հետեւինք այսօր Մեսրոպայ օրինակին և սահմանին. որովհետեւ անոր ժամանակի պայմանք մի և նոյն էին՝ ըսինք՝ մերոց հետ, և փոխադրութեան պահանջն ալ նոյն: ... Անտեղի է խտրութիւն գնել հին ու նոր անուանց թարգմանութեան մէջ»: 7.— Այս զրուցեան զանցառութիւնն աղբիւր է ծանր անպատեհութեանց. ա) Արեւելեան եւ արեւմտեան հայոց մէջ նոյն անունը ուղղագրական տարրեր ձեւեր պիտի ստանայ: բ) Չայնաւոր հետ գիրն ալ պիտի բազմապատկուի: գ) Մէկ անունը ծնունդ պիտի տայ բազմաթիւ օտարոտի ձեւերու. զոր օր. Georges = Դէորգ, պիտի ըլլայ, Կէո'ուկ, Զիո'ոճիօ, Զորջ, Զոռճ, Ժոռժ, Եոռկի, Էյն: դ) Եւրոպական լեզուներու կարգ մը բազմաձայն տառերն ըստ հնչման թարգմանելով պիտի

խանդարութիւննազիրը: Ե) Ամէն անուն ըստ իր բնիկ հնչման հայացնելու համար պէտք է ուսանիլ բոլոր լեզուները, և դաւաճական բարբառներն ալ:— Փոխադրական գրութիւնն ալ անկարող պիտի ըլլայ միօրինակութիւն ստեղծելու որքան ատեն որ եւրոպական լեզուներու մէջ ևս կը պակսի ատիկա շատ մը հին ու նոր ազգաց անուններուն վերաբերմամբ: Չ) Ստիպուած պիտի ըլլանք ստրկաբար կառչիլ անունի մը օտար ձայնին՝ անտեսելով անոր հայացած հնչումը: Կ) Հակասութիւն մը ստեղծած ենք եւրոպական և հայ բանասիրութեանց մէջ, ինչ որ դատապարտելի է: Բ) Զուր ջանք է ուզել ճշգիւ ներկայացնել օտար անուանց ձայները: Ը.— Մերոպեան գրութեան հետեւած ուղին անուանց թարգմանութեան մէջ: Ա) Դի փոխադրութիւնը: Բ) Գ ու Զ գրերու թարգմանութիւնը: Գ) Կրկնակ տառերէն մէկուն զեղչելով կամ թաւանալով: Դ) Անկցորդ ձայնաւորաց միջև յ, շ, կամ ղ գրերուն յաւելումը: Ե) Կարգ մը անուններու մէջ գրի յապաւումներ: Զ) Բազմաթիւ յատուկ և հասարակ անուններու յունական յանգերուն յապաւումը: Է) Զայ առողանութեան և ուղղադրութեան պահանջմամբ կատարուած կարգ մը փոփոխութիւններ: Ը) Յունարենի մէջ գործածուած պարսկական անուններու թարգմանութիւնը: Թ) Զայնաւորներու թարգմանութիւնը՝ ընդհանրապէս ըստ տառին: ԺԱ) Երկրաբառներու թարգմանութիւնը՝ ըստ ձայնին: ԺԲ) Կարգ մը յատուկ անուանց ինչպէս նաև մակերեսներու թարգմանութիւնը՝ ըստ իմաստին: ԺԳ) Մականուններու հայացումը: Թ.— Պարսիկ, Ասորի, և Արաբ բառերու և անուններու փոխադրութիւնը՝ գործադրուած առանց խտրութեան: ԺԸ.— Ի՛նչպէս պէտք է փոխադրել այժմ: Ա) Լատինական բոլոր պարզ ու բաղադրեալ բաղաձայններ փոխուելու են միշտ իրենց համազօր հայ տառերուն: Բ) Եւրոպական նորակերտ զուգորդութեանց ձայններ պէտք է թարգմանել: Գ) Եւրոպական ձայնաւորներն ու երկրաբառները թարգմանել ըստ տառին կամ հնչման: Դ) Յապաւել եւրոպական անուանց այն յանգերը որոնք արմատական չեն: Այս չորս հիմանց վրայ թարգմանութեան քանի մ'օրինակներ: Ե)

Նոր լեզուաց մէջ թեթեւակի շեղումներով գրուող հին անունները գրել ըստ հնոյն: Չ) Եւրոպական արդի լեզուաց մէջ զանազան հնչումներով գրուող հին անունները հայացնել մեզի ընտանի ձեւով կամ լատինականին հիման վրայ: Ե) Թարգմանել մականունները և հայացնել յատուկ նշանակութիւն ունեցող մակերեսներն ու անունները: Բ) Արեւելեան անուններու թարգմանութիւնն ալ լուազոյն է կատարել ըստ փոխադրութեան կանոնին: Այս բոլորէն վերջ Զ.— Հացունի կը կնքէ հետեւեալ ուղիղ եզրակացութեամբ. «Թարգմանել կամ հայացնել ըսելով՝ Կ'իմանանք օտար լեզուաց տարրերուն վերածումն հայկականաց: Ամբողջ լեզուն մեր տոհմային շրջելու ժամանակ՝ տրամաբանական է նոյնպէս վարուիլ, ոչ լոկ գրով, այլ և ձեւով կամ իմաստով (ուր կայ վերջինս), յատուկ անուանց հետ ալ»:

Վեցերորդ գլուխին մէջ Զ.— Հացունի կ'ամփոփէ իր տեսութիւնները աշխարհաբարի ներդաշնակման վերաբերմամբ: Սա ալ կը բաժնուի 6 յօդուածներու՝ որոնց վերջին երկուքն ունին բազմաթիւ ստորաբաժանումներ: 1.— Հեղինակը շեշտելէ վերջ ներդաշնակութեան կարեւորութիւնը կը թուէ այն չորս կերպերը՝ որոնց շնորհիւ կրնայ ստացուիլ այն. այսինքն «ընտրութեամբ բառերու և բացատրութեանց, հոլովմանց զանազանութեամբ, տառերու կանոնական փոխանակութեամբ, և նոյններուն ախորժալուր դաստորութեամբ»:

2.— Օտարաբանութիւններ որոնք մտած են աշխարհաբարի մէջ թրքերենէ, զաղերենէ, ևայլն, ինչպէս նաև հայ բառերու սխալ գործածութիւններ, և ռամիկ ձեւեր. ասոնք կը խանդարեն հայ լեզուն, ուստի պէտք է զգուշանալ ասոնցմէ, և ընդունիլ զբարբէն և կիրարկել մակբայներ և նախադրութիւններ «որոնք շնորհ ու կորով կու տան լեզուին»:

3.— Երկրորդ սրբագրելի թերութիւնն է «հոլովմանց միասնաւորութիւնը, որ տաղտկալի կը դարձնէ նախադասութիւնն ու լեզուն միտնգամայն»:

Զ.— Հացունի կ'առաջարկէ կիրարկել աշխարհաբարի մէջ զոնազան զբարբ հոլովներ, որոնք աւելի կարճ ըլլալու առաւելութիւնն ալ ունին:— Կ'ընդունինք որ աշխարհաբարը միշտ պէտք է օգտուի ձօխ

ու գմայլելի գրարարէն, սակայն առանց
չափադանցութեան, որպէսզի գրական աշ-
խարհաբարը խառնածին բարբոտի մը
տպաւորութիւնը չթողու: 2. Հացունիի
կիրարկած և առաջարկած գրաբար ձեերէն
մեծ մասը կրնան զործածուիլ աշխարհա-
բարի մէջ առանց այս վերջինին նկարա-
զիրը եղծելու: 4. — «Հայերենի ներդաշ-
նակութեան համար՝ հոլովմանց զանազա-
նութեանց չափ և անոր հետ կարեւոր է
նաև նայնաւորաց անկոտորունը կամ փոխա-
նակութիւնը՝ հոլովման կամ անանցման առ-
թիւ»։ Գրաբարին յատուկ եղող այս երե-
ւոյթը աշխարհաբարին ալ կը պատկանի
առաւելապէս: Այս վերջինը կը սղէ նոյն-
իսկ ա և ո գրերը, որոնք գրաբարի մէջ
անտեղի են: 2. Հացունի իրաւունք ունի
ըսելու թէ «Աշխարհաբարի նախանձն աշ-
խարհաբարէն ալ հեռացուց իւր պաշտ-
պանները»: Որովհետեւ հակադրաբան
կիրքը շեղեց յաճախ անոնց դատողու-
թիւնը: Յարգելի հեղինակը անտրամաբան
և անտեղի կը գտնէ չղթաս, ծառադ,
վկան, ևայլն ձեերը, աշխարհաբարի մէջ,
փոխանակ չղթայս, ծառայդ, վկայն, և
այլն ձեերուն, ինչպէս ունի գրաբարը:
Ըստ մեզի յ առաին յապաւումը ներկայ
պարագային՝ ճիշդ է. որովհետեւ գրաբարի
մէջ յիշեալ տառը կը հնչուի իսկ աշխար-
հաբարի մէջ ձայն չունի: 5. — «Ներդաշ-
նակութեան գլխաւոր խանգարիչներէն են
նաև նշանագրաց անարուեստ հանդիպումն ի-
րարու»: ա) Ա յօդակապի զործածութիւնը
ձայնաւորով սկսող բառերու բարդման ա-
տեն: բ) իու և ին անհարապատ ու աղեղ
ձեերը: գ) իի «ծիծաղակերպ ու ծիծաղելի
սեռականը», որ սակայն թրքահայոց մէջ
չատ ընդհանրացած ըլլալով մեզի կը թուի
թէ դիւրին պիտի չըլլայ իսկոյն մէկ զի
դնել զայն: դ) ը գրին անճաշակ զործա-
ծութիւնը ձայնաւորով սկսող բառերու առ-
ջև: ե) չ ժխտականին սխալ զործածու-
թիւնը բաղաձայնից ու ձայնաւորաց առ-
ջև: 2. Հացունի կ'ըսէ թէ պէտք է գրենք
«չի՛ ազատիր, չի՛ ընդունիր», հակառակ
2. Ղազարիկեանի, որ «չի՛մանար, չ'ըլար»
ձեերը ճիշդ կը համարէր: Այս վերջինները
կը մերժէ 2. Հացունի, որովհետեւ «մեր
շեշտի կազմէն ու պահանջէն» հետի են
ատենք: գ) և և ու չաղկապներու զոր-

ծածութիւնը: 6. — «Իմ դիտողութեանց
ու սրբագրութեանց նպատակն է, ինչպէս
տեսնուեցաւ, իր նախկին բարեկարգու-
թեան անցած տեսնել հայերէնը, որ թուր-
քերենի ազդեցութեան ներքե հնչարանա-
կան բարեկուն մը դարձած է»: ա) Այստեան
ոչ թէ կ'արգարացնէ այլ կը դատապարտէ
աշխարհաբարի խաթարումները: բ) Հեղի-
նակը կը բացատրէ ժողովուրդի ուսմիկ և
ուսեալ դասերուն ունեցած դերը լեզուի
մշակման և զարգացման մէջ: Ըստ իր տե-
սութեան՝ ժողովրդեան իրաւունքը լեզուի
վրայ սխալ մեկնուած է: գ) Աշխարհա-
բարն ի հնունդ զատ բարբառ մը չէր:
դ) Մեր արդի լեզուն կրնայ նորոգուիլ:
«Կայ ճշմարտութիւն մը՝ զոր ամէն մտա-
վարժ Հայ ճանաչելու է. մեր ազգայնական
պահպանութիւնը կախում ունի մեր լեզուէն»:
Դարձեալ. «լեզուն միակ զործին է ազ-
գապահութեան» (371): — Առանց ուրա-
նալու և նսեմացնել ուղելու լեզուն յոյժ
կարեւոր դերը ազգապահութեան մէջ,
պարտք կը զգանք ըսելու սովայն թէ լե-
զուն միակ զործին չէ, և լեզուէն աւելի
էական ազգակ մըն է մեզի համար ազգային
եկեղեցին. այս է մեր պատմութեան դասը:
Մայրենի եկեղեցիէն հեռանալով որթո-
ղոքս, կաթոլիկ, իսլամ, ևայլն դարձող
Հայեր կորան իսպառ ազգին համար, մինչ-
դեռ մայրենի եկեղեցիէն չբաժնուող քրտա-
խօս, արաբախօս, թրքախօս, ևայլն Հայեր
միշտ կարեւոր մէկ մասը կազմեցին ազգա-
յին զանգուածին և կը կազմեն այսօր ալ:

Դրքիս բովանդակութեան այս մանրա-
մասն ներկայացումէն յետոյ այլեւս կար-
ծեմ աւելորդ է գովեստներ հիւսել ըսելով
թէ որչափ արժէքաւոր է այն, իրրեւ ա-
ռարկայական ուսումնասիրութիւն՝ ար-
դիւնք երկարատե և խորամուխ հետազո-
տութեանց: Պարտք կը համարինք սովայն
ջերմօրէն յանձնարարել զայն բոլոր անոնց
որ կը սիրեն մեր պերճ լեզուն և կը զբաղին
անոր ուսմամբ կամ ուսուցմամբ:

Ն. Վ. Պ.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԼՈՒՐԵՐ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԵՆ

Մայր Աթոռն ստացուած թղթակցութիւնէ մը կ'իմանանք ուրախութեամբ թէ Ամենայն Հայոց Վեհ. Սրբազան Հայրապետը առողջ է և եռանդով կը ղեկավարէ Մայր Աթոռի վերաբերեալ բոլոր գործերը. առողջ են նաև բոլոր միաբանները: Վերջերս միայն՝ յախճանած է Սրբապետն եպիսկոպոս, 85 տարեկան:

Գերագոյն Հոգեւոր Ժողովը աշխարհիկ երկու պատգամաւորներու մասնակցութեամբ քննութեան նիւթ ըրած է Բնդհանուր եկեղեցական Ժողովէն յանձնարարուած Սահմանադրութեան և Բարեփոխութեան խնդիրները, որոնց ձեւակերպուած նախագիծները շուտով պիտի ուղարկուին Սփիւռքի նուիրապետական Աթոռներուն և թեմական Ժողովներուն:

Հայրապետական Լիազօր ներկայացուցիչի ուղարկման խնդիրը ստացած է իր վերջնական լուծումը: Կը յուսացուի որ ի մօտոյ պիտի կարենանք մեր մէջ ողջունել Մայր Աթոռոյ Պատուիրակին ներկայութիւնը:

Կը յուսանք նաև որ Սիոնի մօտաւորագոյն մէկ թիւին մէջ պիտի ունենանք մանրամասնեալ տեղեկութիւններով լի յօդուածներ Մայր Աթոռոյ մէջ մեր թղթակից «Իրազեկ»էն:

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցնող Յունիս ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ Տօրեւ Ժողովը տաան անգամներ ի նիստ գումարուեցաւ իրրե վարչական Մարմին իսկ Աստուծ. Խորհուրդը՝ երկու անգամ, իւրաքանչիւրը զբաղելով իր իրաւասութեան մէջ եղած խնդիրներով:

● ՇԲ. Յունիս.— Ըստ աւանդական սովորութեան Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի վերայ տանեաց, Ս. Հոգի մատուռին մէջ:

— Զնդահայ Պ. Զարկ Արգար, ի դարձին եղիպտոսէ ի Պարսկաստան՝ անցնելով Երուսաղէմէ, այսօր այցելեց Ս. Պատրիարք Հօր:

● ԿԻՐ. 3 Յունիս.— Ս. Պատարագը Զուգայի եղանակով մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան վերնաամստան մէջ: Քարոզեց Տ. Զգօն Վրդ.: Հնախանձեցայ զնախանձ Տեսնո՞ք քնարանով. և ցոյց տուաւ եղիւ մարգարէի նախանձայոյ ոգին եւնոյայի և իր հշմարիտ կրօնքին նկատմամբ:

— Կէս օրէ վերջ, Ս. Պատրիարքը և Պ. Զարկ

Արգար պտոյտ մը ըրին զէպի երէքով, Յորգանան և Մեռեալ ծով:

● ԲՇ. 4 Յունիս.— Վեհ. Տորճ Ե. Թաղաւորին ծննդեան տարեդարձին առթիւ, Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Կիւրեղ Վրդ. Ներկայ գտնուեցաւ, առաւօտուն՝ մեծ զօրահանդէսին, այսպ անկիւքան եկեղեցւոյ մէջ կատարուած Գահարանական Մարմանքին, և Երկոյնին՝ Բարձր Գոմիսէրին աղարանքին մէջ՝ մեծ թէյասեղանին:

● ԴՇ. 5 Յունիս.— Գիշերս իր մահկանացուն կնքած Ըլլալով, այսօր յուղարկուորութիւնը կատարուեցաւ վարդաթուսուցիչ Պ. Կարապետ Համաձեւանի, որ քանի մը տարիներէ ի վեր վանուցս մէջ կը մնար հիւանդագին և անկեալ վիճակի մէջ: Յիշեալը աւելի քան եօթանասուն հինգամիայ ձերուին մըն էր, բնիկ Կ. Պոլսեցի, որ իր ուսումն առած էր Իւսկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ դպրոցը: Ինքնաշխատութեամբ դարգացած, իրրե ֆրանսերէնի և թուրքերէնի ուսուցիչ երկու տարիներ պաշտօն վարած էր Էսկիզէնի և Եղեքալ և այլուր, առան մը նաև հոս Երուսաղէմ, և պատերազմէն ետքը՝ ի Սիւրիա: Անտուն, անընտանիք, անոք, անօգնական, իր վերջին տարիներուն, երբ այլևս օչ մէկ քանի կրնար օգտակար ըլլալ, հէք մտաւ ըրականը հազիւ կրցեր էր ինքզինքը նետել Ս. Քաղաքը, հոն վաղկելու համար տարտղնուած կեանքին վերջալոյսը:

● ԴՇ. 6 Յունիս.— Վերջ գտաւ աշխատութիւնը, որով անցորդ արուեստագէտ մը Պատրիարքարանի սրահներուն համար նկարեց Ամենայն Հայոց Հայրապետներէն Տ. Տ. Դուհաս Կարնեցի, Եփրեմ Զօրագեղացի, Յովհաննէս Կարբեցի, Ներսէս Աշտարակեցի, Մատթէոս Ա., Դէորգ Դ., Մակար, Խրիմեան Հայրիկ, Մատթէոս Իզմիրլեան, Դէորգ Ե., և Խորէն Ա. Կաթողիկոսներու. և Ս. Աթոռոյ հանգ. պատրիարքներէն Տ. Տ. Դրիգոր Պարոնտէրի, Եղիազար Անթէպցի, Մինաս Համթեցի, Դրիգոր Շղթայակիրի, Թէոօրոս Խորենացի, Կարապետ Գանձակեցի, Պօղոս Վանեցի, Յովակիմ Բանաքեռցի, Պետրոս Եւզոկիացի, Թէոօրոս Վանեցի և Կիրակոս Երուսաղէմացի իւզաներկ նկարները: Պատրիարքներու պատկերներէն շատերը զըջազիրներէ և թափած որմանկարներէ առնուեցան:

Կը մնան զեռ Տ. Տ. Յակոբ Նալեան, Գարբիէլ Նիկոմիդացի, Զաքարիա Կոփեցի և այլոց պատկերները. և Ս. Աթոռոյ վարչութիւնը շնորհապարտ կ'ըլլայ եթէ զանոնք ունեցողները՝ տեղեկութիւն հաղորդեն, կամ անոնց լուսանկարներ հաղորդեն իրեն:

● ԵՇ. 7 Յունիս.— Ս. Պատրիարքը, Տ. Եղիշէ Վրդ. Նետ, Յոպղէ Իջաւ ի տես Տ. Սմբատ Սըրբաղանի, որ քանի մը օրերէ ի վեր, հիւանդութեան պատճառաւ, հոն կը մնար, և որ երկուսին միասին դարձաւ:

— Տ. Տիրան Վրդ. որ Մարտէլլ գացած էր մասնաւոր պաշտօնով, վերադարձաւ իր գործը յաջողութեամբ կատարելէ վերջ։

● ԵՔ. 9 Յունիս. — Ս. Պատրիարքը երեկոյին, կիրակամուտի ժամերգութենէն վերջ վարդապետական դաւադանի մասնաւոր իշխանութեան չորս աստիճանները տուաւ Տ. Տ. Եղիշէ, Հայրիկ, Տիրայր և Ասողիկ արեղաներուն, որոնք երկու տարի առաջ ձեռնադրուած էին, և իրենց թէղերը վերջերս յանձնած էին։ Ն. Ա. այս առթիւ խրատական ուղերձ մը ըրաւ իրենց։ Ժամերգութենէն վերջ շնորհաւորական խմբում տեղի ունեցաւ Պատրիարքարանի Դահլիճին մէջ։

● Կիր. 10 Յունիս. — Տօն Կաթողիկէի առթիւ Ս. Պատրիարքը քարոզեց Մայր տաճարին մէջ. օրուան Դիրքէն առնելով թեւադրական մտածումը, բացատրեց թէ եկեղեցին, իբրեւ կրօնական հաստատութիւն, պէտք է հիմնուած ըլլայ հաւատքի, իմաստութեան (այսինքն մաքուր գիտութեան), նուիրումի և սուրբ նախանձախնդրութեան վրայ. Հայ եկեղեցին վրայ մատնանշեց այդ ատորոգելիները, և յորդոր ուղղեց իր այդ նկարագրին մէջ գնահատելի զինքը, և բոտ այնմ ծառայել իրեն։

● ԴԵ. 13 Յունիս. — Կէս օրէ վերջ տեղի ունեցաւ Ընդհ. Ժողով, ուր յետ քննութեան՝ վաւերացուեցան պարտուց բարձման և Դուրեան հիմնադրամի պիւտճէները, զորս Տեօքէն Ժողովը ներկայացուցած էր։

● ԵՆ. 14 Յունիս. — Ս. Պատրիարքը, Սրբազան Եպիսկոպոսներ, Տեօքէն Ժողովոյ անդամներ, Դիւաններու տեսուչ վարիչները, զիւանի պաշտօնականները, ևւն, օրն ամբողջ անցուցին Պարոն-Տէրի հովոցը։

● ԵՐ. 16 Յունիս. — Երեկոյեան ժամերգութենէն վերջ, Պատրիարքարանի Մեծ Դահլիճին մէջ Ս. Պատրիարքը, ի պատիւ Տեօքէն Ժողովոյ և Տեսուչ Վարդապետաց, թէյասեղան մը տուաւ Միարանութեան իր գնահատական խօսքերուն ի պատասխան՝ արտապնդիչ և սիրալիք ուղերձներ ըրին Տ. Սմբատ Սրբազան, Տ. Տիրան և Տ. Սիւն Վարդապետներ։

● Կիր. 17 Յունիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան մեր վերնամաստան մէջ։ Տ. Սերոբէ վրդ. քարոզեց «Եղերուք կատարեալք, որպէս եւ հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է» բնարանին վրայ, բացատրելով թէ մարդուն նպատակն է ձգտիլ կատարելութեան որուն տիպարը նոյն ինքն Քրիստոսն է, և թէ ինչպէս կրնանք մեր մէջ եղող կարելիութիւնները զարգացնելով հասնիլ անոր։

● ԲԵ. 18 Յունիս. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեց Ամերիկեան Փոխ-Լիւպատոս Մր. Պէշփօրոս։

● ԳԵ. 19 Յունիս. — Եգիպտոսի ներկայ իրտ. Բարձր Դոմիտէրը Սրբ Մայր Լէմբուն, առաջնորդութեամբ երեսուցէմի Փոխ-Կառավարիչ Մր. Սիւլմէնի, իր գասեր ևւ զաւակին ևւ Եգիպտոսի Բարձր Դոմիտէրութեան արեւելեան բաժինի Քարտուղարին հետ, այցելեց Մայր տաճարը, յետոյ Պատրիարքարան, և ընդունեց թէյասեղանի պատիւը, զոր Ս. Պատրիարքը, Եպիսկոպոսաց ընկերակցութեամբ մատոյց Ն. Վանութեան։

● ՈՒՐ. 22 Յունիս. — Ս. Պատրիարքը Յօղեղ իջաւ Տ. Եղիշէ վրդ.ի հետ, վանական գործով, և երեկոյին վերադառնալով նախագահեց Տեօքէն Ժողովոյ նիստին։

● ԵՐ. 23 Յունիս. — Երեկոյին, Ընծայարանի սրահին մէջ բանախօսեց ուսուցիչ Պ. Ն. Թաժամեան՝ «Կեանք եւ դատակցութիւն» նիւթին վրայ, Ասկէց առաջ, ներկայ տարուան ընթացքին, նոյն սրահին մէջ եղած էին հետեւալ բանախօսութիւնները. Տ. Տիրան վրդ. նիւթ՝ «Արդարութեան անարդարութիւնը»։ Պ. Գ. Միսաիան նիւթ՝ «Քաղաքակրթութեան ընթացքը մարդկութեան մէջ»։ Տ. Նորայր վրդ. նիւթ՝ «Թուրքիանց շրջանի Ֆրանկներու կամ Լատիններու հայոց հետ ունեցած յարաբերութիւնը»։ Ժառանգաւորաց սաներէն Շերամ Բարուրեան նիւթ՝ «Արդի Հայաստանը»։ Կանոնիկոս Պրիճմէն նիւթ՝ «Պաշտօնի անգիտութիւն»։ Կիրեղ վրդ. նիւթ՝ «Հընդհանայց»։

● Կիր. 24 Յունիս. — Մայր տաճարին մէջ քարոզեց Տ. Կիրեղ վրդ. «Ոչինչ դատապարտութիւն է այնոցիկ որ ի Քրիստոս Յիսուս» (Հոմ. Ը 1) բնարանին վրայ, և բացատրեց թէ օրէնքը՝ որ քաղաքակրթութեան հիմն է, չի կրնար կատարել կրօնական զգացումին զերը որ զեր ի վերոյ քան օրէնքը, և օրուն համաձայն մարդը կ'ապրի առանց ունենալու դատապարտութեան երկիւղը։

● ԵՆ. 28 Յունիս. — Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ Թարգմանչաց տօնին առթիւ Մայր տաճարին մէջ այսօր Ս. Պատարագ մատոյց «Սրբոց Թարգմանչաց Վարձարանի տեսուչ Տ. Կիրեղ վրդ. ու Ս. Պատրիարքը քարոզեց, վերլուծելով օրուն շարականը, «Որք զարգարեցին»։ Գրական հանդէսը պիտի տեղի ունենայ յառաջիկայ կիրակի։

● ՈՒՐ. 29 Յունիս. — Յանուն Ս. Պատրիարքին, Տ. Կիրեղ և Տ. Տիրան Վարդապետները ներկայ գտնուեցան Թէոա Սանդայի վարժարանին տարեկան մրցանակարարչութեան հանդէսին։